

Wij tegen zij?

Identificatie en desidentificatie in de Tweede Wereldoorlog

Macro- Microsociologie (Wout Ultee)

Mariska Kleemans (S0308692)

Jeroen Moes (S0345350)

Wij tegen zij?

Identificatie en desidentificatie in de Tweede Wereldoorlog

Macro- Microsociologie (Wout Ultee)
Mariska Kleemans (S0308692)
Jeroen Moes (S0345350)

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Theorie en hypothesen	6
3. Data en operationalisering	14
4. Methode en toetsing.....	20
5. Conclusie en discussie	26
Literatuur.....	27
Bijlage I – Correlatietabel	29
Bijlage II – Interviewverslag Mariska.....	30
Bijlage III – Interviewverslag Jeroen	35
Bijlage IV – Syntax.....	40
Bijlage V – Gecodeerde variabelen.....	51

1. Inleiding

‘Gelijkheid verwekt geen oorlog’ zei de Nederlandse humanist en filosoof Erasmus ooit, eeuwen voor de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Dat zijn uitspraak zijn geldigheid nog niet had verloren, bleek in de periode rond 1940 toen Adolf Hitler de strijd aanging met de ‘andersdenkenden’. Aanleiding hiertoe was de enorme verbittering van Hitler tegen de Joden en de niet-Duitse volkeren in de Oostenrijks-Hongaarse Monarchie (De Jong, 1990). Deze verbittering kwam voort uit een gevoel van ongelijkheid. Hitlers jeugd was niet al te succesvol verlopen; zijn schoolcarrière mislukte, hij werd afgewezen voor de kunstacademie en verloor de Eerste Wereldoorlog als korporaal van het Duitse leger. Revanche was het enige waaraan hij nog kon denken en zo brak in vele landen de oorlog uit (ibid.).

Abram de Swaan verdiepte zich in de Tweede Wereldoorlog, en specifiek in de rol van de staat bij de uitroeiing van het Joodse volk. Als klein jongetje startte hij met het lezen van het boek ‘De oorlog die Hitler won’ van H. Wielek en reeds toen werd hem duidelijk dat de staat de grootste mensendoder in deze wereld is (De Swaan, 2003). In de Tweede Wereldoorlog draaide het om staatsvorming en natievorming. De staat vormt zich een natie naar zijn evenbeeld. Daarbij worden volks- en klassenvijanden uitgesloten en zelfs uitgeroeid, om op die manier een natie te kneden die in de staat past (De Swaan, 2003).

Samenhangend met het proces van staats- en natievorming zijn processen van identificatie en desidentificatie (zie ook Anderson, 1983; Eriksen, 2002). Immers, hoe meer nadruk er komt op de uitbreiding en versterking van onderlinge identificaties, des te meer ook worden processen van desidentificatie met de uitgeslotenen versterkt. Je sterk verbonden voelen met een bepaalde groep, impliceert dat je juist niet hoort bij een andere groep (De Swaan, 2003).

In de Tweede Wereldoorlog wilde Hitler een nieuwe staat en natie stichten. Omdat Hitler zeer duidelijk voor ogen had, wie er wel en niet tot de natie mocht behoren, stonden daarbij processen van identificatie en desidentificatie centraal. Gezien Hitlers opvattingen zou het aannemelijk zijn dat het Duitse volk zich volledig zou moeten desidentificeren met Joden. Wanneer er specifiek naar de situatie in Nederland gekeken wordt, ontstaan vragen over de rol van de Nederlander in dergelijke processen. Alleen al de ‘Nederlandse paradox’, zoals Ultee en Flap (1996) de relatief hoge mate van uitroeiing van Joden in Nederland in de Tweede Wereldoorlog hebben geduid, geeft al een indicatie van hoe belangrijk het is om Nederland als case verder te bestuderen. Nederland blijkt één van de hoogste percentages uitgemoorde Joden in de Tweede Wereldoorlog te kennen, ondanks de hoge mate van integratie van Joden vóór de oorlog (Ultee & Flap, 1996). Gezien de verhoudingen in de oorlog zou het bovendien voor de hand liggen dat er sprake zou zijn van desidentificatie met de Duitsers, maar impliceert dat vervolgens ook dat er, bijvoorbeeld door het delen van een gemeenschappelijke vijand, sprake zou zijn van identificatie met het Joodse volk? Of zijn de verschillen tussen niet-Joodse

Nederlanders en Joden te groot om van identificatie te spreken? En is het eigenlijk wel zo vanzelfsprekend dat er sprake is van desidentificatie tussen Nederlanders en Duitsers? Bovengenoemde onduidelijkheden vragen om antwoorden, en daarom zal in dit onderzoek gekeken worden naar processen van (des)identificatie van doorsnee Nederlanders. De vraagstelling die hierbij centraal staat luidt:

In hoeverre vormt de identificatie van een individu met een bepaalde groep in de samenleving een verklaring voor processen van identificatie en desidentificatie van dit individu met Joden en Duitsers in de Tweede Wereldoorlog?

Nu de probleemstelling duidelijk is, rijst de vraag wat de relevantie is van dit onderzoek. In navolging van Huijts (2005) kan voor dit paper worden aangevoerd dat de maatschappelijke relevantie schuilt in het feit dat de Tweede Wereldoorlog zo'n belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis, dat dit nooit vergeten mag worden. Huijts (2005) betoogt dat het moeilijk is om dingen niet te vergeten, die je zelf niet hebt meegemaakt en daarom spelen de personen die de oorlog wel bewust ervaren hebben, een sleutelpositie in het in leven houden van verhalen en herinneringen over de oorlog. Om hun verhalen te laten voortbestaan, is het dan ook belangrijk dat deze opgeschreven worden. Gezien de leeftijd van de mensen die de oorlog bewust hebben meegemaakt, is het zaak om de verhalen nu vast te leggen. Het moment dat dit niet meer mogelijk is, komt namelijk steeds dichterbij. Het doel van onderhavig onderzoek is in de eerste plaats echter niet zozeer het vastleggen van gegevens, maar eerder de analyse van een deel van deze gegevens. Het belang van deze dataverzameling willen we hier echter benadrukken. We hopen dat deze ook de komende jaren in het kader van het grootschalig onderzoek naar doorsnee Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog voortgezet wordt, zodat later onderzoek dieper in kan gaan op de resultaten uit - onder andere - dit onderzoek.

Ten tweede zijn processen van (des)identificatie en de manier waarop dit tot stand komt, nog steeds actueel. Bevindingen uit eerdere periodes kunnen wellicht handvatten bieden voor de huidige situatie, of tot nieuwe inzichten leiden. Aan de hand van de toetsingen in dit paper zouden we een bescheiden bijdrage willen leveren aan de theorievorming omtrent de termen identificatie en desidentificatie van onder meer de Amsterdamse socioloog Abram de Swaan, waar we dieper op in zullen gaan in de komende paragrafen (zie voor (des)identificatie De Swaan, 1993; 1997; 2003, zie ook Eriksen, 1993).

Tevens is het onderzoek interessant vanuit theoretisch oogpunt. Ultee, Arts en Flap onderscheiden de drie klassieke hoofdvragen binnen de sociologie (2003, 27). Een van deze hoofdvragen betreft cohesie, en dat is precies waar het in dit onderzoek om draait. Volgens Ultee komt cohesie het beste tot uiting als een samenleving onder druk staat (Ultee, college, 12/10/2006). Het behoeft weinig verdere toelichting dat een oorlogssituatie een uitgelezen kans biedt om een onder druk staande samenleving nader te bestuderen en zo meer inzicht te krijgen in cohesievraagstukken.

Thurlings stelde identificatie overigens voor als één van de hoofdvragen van de sociologie, wat in elk geval aangeeft hoe centraal dit begrip staat binnen deze wetenschappelijke discipline. Wij beschouwen het voor dit paper echter als een onderdeel van de cohesievraag. In de volgende paragraaf zal nader ingegaan worden op de theoretische onderbouwing van de belangrijkste componenten uit ons onderzoek.

2. Theorie en hypothesen

Sociale identificatie heeft te maken met tot welke groep(en) een individu zich rekent. Over hoe mensen onzichtbare, maar sociaal efficiënte grenzen tussen *ons* en *zij* creëren en onderhouden (Eriksen, 2004, 157). De Amsterdamse socioloog Abram de Swaan noemde de termen identificatie en desidentificatie (De Swaan, 1993; 1997; 2003). Hiermee doelde hij op identificatie als het proces waarbij mensen het gevoel krijgen dat sommigen ‘hetzelfde’ zijn als zij, en desidentificatie als het schijnbaar tegenovergestelde, waarbij mensen het gevoel krijgen dat sommigen juist heel anders zijn dan zij (De Swaan, 2003, 31). Een benaderingswijze van sociale cohesie die zowel binnen de sociologie als de culturele antropologie wijdverbreid is. Hierbij moet naar ons idee echter worden benadrukt dat het feitelijk om één en hetzelfde proces gaat. Identificatie en desidentificatie dienen als twee kanten van dezelfde munt te worden beschouwd. Men zou kunnen stellen dat identificatie in de eerste plaats gebeurt aan de hand van desidentificatie. Om te weten wie je bent, moet je eerst weten wie je niet bent. Met andere woorden: de term ‘man’ zou geen inhoud hebben als er geen vrouwen zouden bestaan. De Swaan probeert dit te duiden door het volgende te stellen: “met de uitbreiding en versterking van onderlinge identificaties dijen ook de kringen van *desidentificatie* met de uitgeslotenen uit” (De Swaan, 2003, 31). Deze uitspraak is naar onze mening echter te algemeen en niet helemaal correct. Immers, “de uitbreiding ... van onderlinge identificaties” impliceert een verbreding van wie er wel tot de groep zoals die ervaren wordt door het individu hoort. De kringen van *desidentificatie* zouden dan dus juist kleiner moeten worden, niet uitdijen, zoals De Swaan stelt.

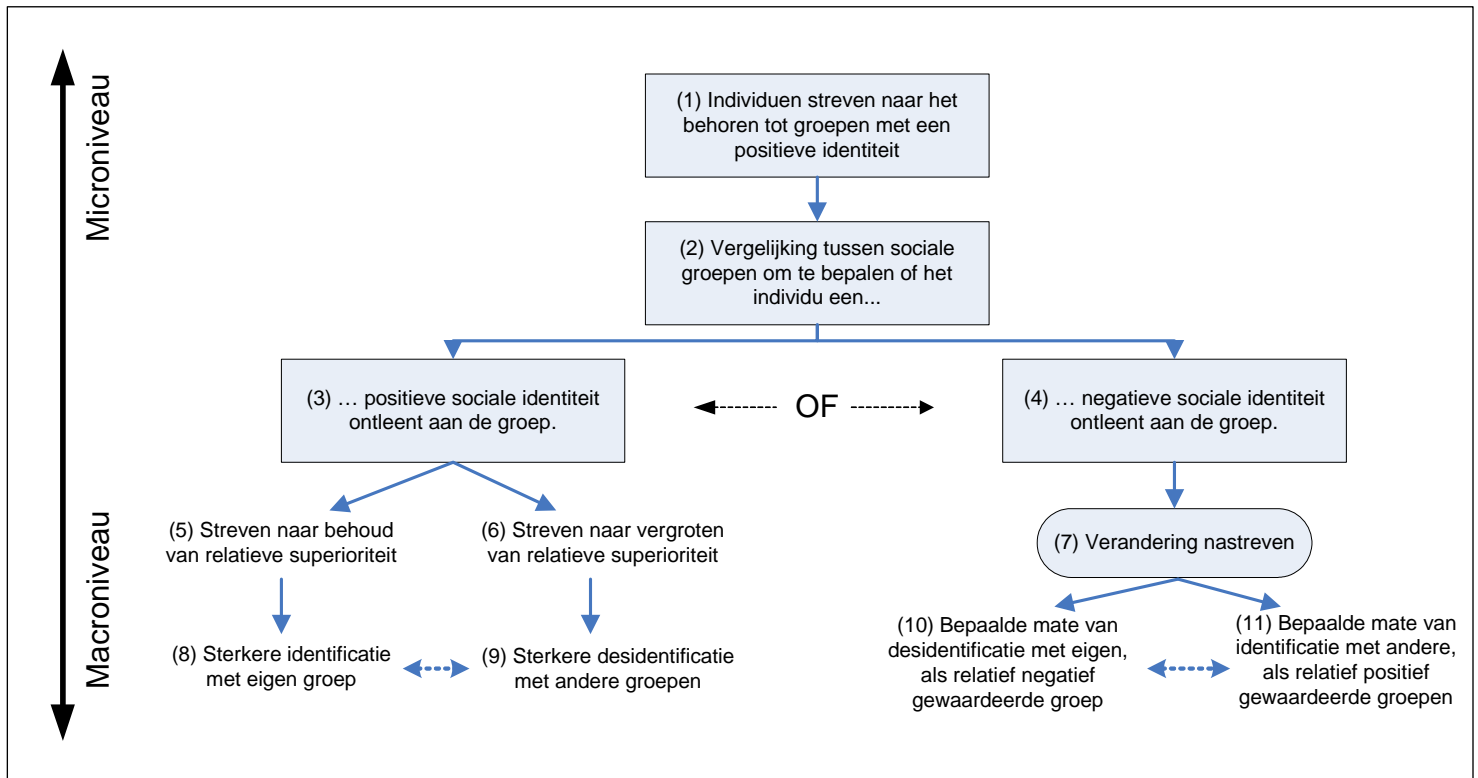
Een interessante aanvulling op theorieën van identificatie en desidentificatie komt wellicht uit de sociale psychologie. We zullen hier kort ingaan op de ‘sociale identiteitstheorie’ van Tajfel en Turner (1979), en een poging wagen deze te verbinden aan de hierboven genoemde begrippen identificatie en desidentificatie. Deze wederzijdse aanvulling zou naar onze mening vruchtbaar kunnen blijken, vanwege het feit dat de sociale identiteitstheorie met name inzicht geeft in handelingen van individuen, terwijl sociologische en cultureel antropologische theorieën omtrent identificatie en desidentificatie in de eerste plaats gericht zijn op groepen mensen of hele samenlevingen. Een model dat gebruik maakt van beide niveaus wint hierdoor naar ons idee aan verklaringkracht.

De sociale identiteitstheorie richt zich, zoals de naam al aangeeft, op de sociale identiteit van individuen. Tajfel en Turner definiëren sociale identiteit als volgt: “... that part of an individual’s self-concept which derives from his knowledge of his membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership” (Tajfel, 1979, 63). Met andere woorden: het gaat hier om dat deel van het beeld dat een individu van zichzelf heeft, dat ontleent is aan het lidmaatschap van een sociale groep. De assumptie van de sociale identiteitstheorie is dat mensen er naar streven een positieve sociale identiteit te hebben (Taylor & Moghaddam, 1987, 60).

Dit streven drijft individuen ertoe om hun eigen groep met andere groepen te vergelijken, om zo een positieve en unieke positie voor hun eigen groep te kunnen waarmaken (ibid.).

Een belangrijk punt om hier aan toe te voegen is een bevinding van Tajfel uit het eerste 'minimale groepsexperiment'. Bij dit experiment werden groepen gecreëerd op willekeurige basis. Aan de deelnemers van het experiment werd echter verteld dat ze ingedeeld waren op basis van hoe goed ze gescoord hadden op een eerdere test, het raden van het aantal punten in een vlak. Na de groepsindeling moesten de deelnemers geld verdelen aan andere deelnemers, op basis van alleen hun groepslidmaatschap. De uitkomst van dit experiment was dat mensen het meest kozen voor de verdelingsoptie dat hun eigen groep zo veel mogelijk ontving. Opmerkelijk is echter dat ze er ook het meest voor kozen om de andere groep zo veel mogelijk te benadelen, ook als dit henzelf niets extra opleverde (Taylor & Moghaddam, 1987, 68-69).

Zoals duidelijk moge zijn, benadert de sociale identiteitstheorie groepsgedrag vanuit een interpretatief gezichtspunt: dat van de groepsleden. Hoe kunnen termen die verwijzen naar processen op groepsniveau als identificatie en desidentificatie hieraan verbonden worden? Voor het doel dat deze verbinding dient in dit paper volstaat het om te stellen dat naarmate een groepsidentiteit positiever is, er een sterkere identificatie aan ontleent kan worden, en des te sterker de desidentificatie zal zijn met andere groepen. Aan de andere kant zou kunnen worden verwacht dat naarmate de eigen groepsidentiteit negatiever is, men sneller geneigd is zich te willen identificeren met andere, positievere 'groepsidentiteiten'. Het omgekeerde kan echter ook het geval zijn: naarmate een andere groepsidentiteit negatiever wordt beoordeeld, des te sterker de identificatie met de tegenhangers van deze groep. Men wil immers geen negatief zelfbeeld ontleen aan identificatie met deze negatieve groepsidentiteit. Met andere woorden valt, door het koppelen van de sociale identiteitstheorie op microniveau aan de concepten identificatie en desidentificatie op macroniveau, op te merken dat de *houding* die individuen hebben ten opzichte van een bepaalde sociale groep essentieel is in het bepalen van de mate van identificatie met deze groep. Een negatief beeld van een bepaalde groep leidt tot een minder sterke identificatie of zelfs desidentificatie, terwijl een positief beeld er toe leidt dat mensen een positief zelfbeeld willen ontleen aan deze positieve groepsidentiteit en zich dus sterker zullen identificeren met de betreffende groep.

Figuur 1 - Theoretisch model teneinde de sociale identiteitstheorie en de concepten identificatie en desidentificatie met elkaar te verbinden.

De gedachtegang zoals hierboven beschreven hebben we, om het overzicht te bewaren, weergegeven in figuur 1. De stappen 1 tot en met 7 zijn gebaseerd op de sociale identiteitstheorie van Tajfel en Turner (in Taylor & Moghaddam, 1987, 77), terwijl stap 8 tot en met 11 afleidingen van deze theorie zijn aan de hand van de begrippen identificatie en desidentificatie van onder meer Abram de Swaan. Merk op dat het hier weergegeven proces overgaat van stappen op microniveau naar gevolgen voor het macroniveau. Blok 1 geeft de centrale assumptie van de sociale identiteitstheorie weer (Taylor & Moghaddam, 1987, 59), die vervolgens leidt tot een inschatting van het individu van de sociale groep waartoe hij of zij zich rekent (2). Dit gebeurt volgens deze theorie aan de hand van een vergelijking met andere groepen: het individu maakt een inschatting van hoe positief het beeld van de eigen groep is ten opzichte van andere groepen. Hieruit volgt ófwel de conclusie dat het individu deel uitmaakt van een positief gewaardeerde groep (3), of dat het individu deel uitmaakt van een negatieve (of in elk geval minder positieve) groep (4). Als het eerste het geval is, is er voor ons individu ‘niets aan de hand’, en zal hij of zij volgens de sociale identiteitstheorie streven naar het behouden (5) of het vergroten (6) van deze relatieve superioriteit. Zoals weergegeven in het model, zal volgens ons het streven naar het behouden leiden tot een sterkere identificatie met de eigen groep (8), terwijl een streven naar een grotere voorsprong zich zal uiten in een hogere mate van onderscheid maken tussen de eigen groep en andere groepen; met andere woorden, een sterkere mate van desidentificatie (9). Merk op dat met name de stappen 8 en 9 gezien moeten worden als macro-effecten, aangezien het hier

weergegeven proces zich in meer of mindere mate voltrekt onder alle leden van de betreffende groepen. In andere termen uitgedrukt zou een negatieve groepsidentificatie volgens de sociale identiteitstheorie daarmee leiden tot een minder sterke cohesie binnen die groep.

Wanneer bij stap 2 de conclusie is dat het individu een negatieve identiteit ontleent aan het groepslidmaatschap (4), zal het individu, volgens de centrale assumptie van de sociale identiteitstheorie (1) overgaan tot actie om zo te streven naar een positieve groepsidentiteit (7). Naar ons idee kunnen processen van identificatie en desidentificatie als middelen in dit streven dienen. Zo kan het individu (en andere leden van deze groep met hem) zich in bepaalde mate gaan identificeren met een positieve identiteit van een andere groep dan de zijne (10), of zelfs overgaan tot een bepaalde mate van desidentificatie met zijn of haar eigen groep (11). Zoals reeds betoogd aan het begin van deze paragraaf, zijn beide processen twee zijden van één munt. Om deze reden hebben we aan beide kanten van het model een tweekoppige pijl geplaatst tussen identificatie en desidentificatie.

In de voorafgaande pagina's hebben we het theoretische kader uiteengezet, aan de hand waarvan wij ons onderzoek zullen uitvoeren. We zullen nu deze uitgangspunten toepassen op het onderwerp dat we voor dit onderzoek hebben gekozen; identificatie en desidentificatie in de Tweede Wereldoorlog. De hypothesen die we op basis hiervan afleiden zullen we hierbij uiteraard expliciet benoemen. Bij alle hypothesen moet rekening gehouden worden met het feit dat we uit vele mogelijke toetsbare hypothesen steeds die verwachtingen hebben gekozen die ons het meest relevant leken, en het best toetsbaar bleken te zijn. We zullen de bespreking van de hypothesen ten behoeve van de overzichtelijkheid opdelen in twee stukken. Ten eerste bespreken we de hypothesen die betrekking hebben op de mate van (des)identificatie met Joden, en ten tweede gaan we dieper in op de hypothesen die we geformuleerd hebben met betrekking tot (des)identificatie met Duitsers.

Naast het feit dat er vanuit ons hedendaagse denkkader twee hele belangrijke groepen het sociale spectrum binnen Nederland bepaalden gedurende de bezetting; de Duitsers en de Joden, vielen de jaren 1940 – 1945 óók in de tijd van de Nederlandse verzuiling. Joden waren niet alleen een door de Duitse bezetter onderdrukte sociale groep; ze waren (en zijn) óók een religieuze groep. Bij onderzoek naar identificatie in een tijd waarin onder meer de religieuze verzuiling een dergelijke hoge graad had bereikt, en één bepaalde religieuze groep (tot op bepaalde hoogte publiekelijk) benadeelt wordt, mag religie als verklarende factor niet ontbreken. Onze verwachting is hierbij tweeledig. Enerzijds valt te verwachten, op basis van ons theoretisch kader, dat naarmate de identificatie met de eigen religie sterker is, de desidentificatie met elke andere religieuze groep eveneens sterker zou moeten zijn. Anderzijds zouden we de redenering van Durkheim kunnen volgen, die mogelijk op een tegengestelde verwachting zou uitkomen (zie Ultee, Arts & Flap, 2003, 31). Immers, naarmate mensen sterker geïntegreerd zijn in hun religieuze groep, des te sterker ze de normen van die groep naleven. Christelijke normen van naastenliefde zouden zo ertoe kunnen leiden dat een sterkere mate van integratie in de eigen religieuze zuil juist een positiever beeld van Joden zou kunnen oproepen,

waardoor volgens ons model de desidentificatie met Joden zwakker zou moeten zijn, of er zelfs sprake van identificatie zou kunnen zijn. Vanwege het feit dat beide verwachtingen tegengesteld aan elkaar zijn, formuleren we twee concurrerende hypothesen. Bij de toetsing van deze hypothesen zullen we onderscheid maken tussen katholieken, protestanten en gereformeerden, om zo een nauwkeuriger beeld te krijgen van eventuele verschillen tussen deze religies. Merk op dat we met hypothese 1a voortborduren op een aangepaste versie van hypothesen van Tim Huijts (2005, 2-3).

Hypothese 1a: Hoe sterker de identificatie van een individu met de eigen religieuze groep, des te sterker de desidentificatie van dit individu met andere groepen, en des te sterker de desidentificatie met Joden.

Hypothese 1b: Hoe sterker de identificatie van een individu met de eigen religieuze groep, des te sterker Christelijke normen nageleefd worden door dit individu, en des te zwakker de desidentificatie met Joden.

Naast religie achten wij het van groot belang in welke mate men daadwerkelijk contact had met Joden. Niet iedereen was ten tijde van de bezetting in gelijke mate in de gelegenheid om contact met Joden te hebben, en niet iedereen *wilde* contact met Joden. Wij verwachten dat een persoonlijk contact met Joden een positief effect moet hebben gehad op hoe zeer men zich het lot van Joden aantrok. Het leed heeft een gezicht. Daarnaast bestaat er bij een grotere aanwezigheid van Joden in de omgeving ook een grotere kans dat er acties van de Duitse bezetter tegen Joden zijn waargenomen. Dit zou vervolgens kunnen leiden tot een sterkere desidentificatie met Duitsers, en daarmee een mogelijke toegenomen identificatie (of afgenomen desidentificatie) ten aanzien van Joden, aangezien deze groep destijds mogelijk als tegenhanger van de Duitse sociale groep kon worden gezien. In beide gevallen komen we tot de volgende hypothese:

Hypothese 2: Hoe meer een individu contact heeft met Joden, des te zwakker de desidentificatie met Joden, of hoe sterker de identificatie met deze groep.

Aan hypothese 2 valt op te merken dat de mate waarin deze relatie zich voordoet, wellicht afhankelijk is van de mate waarin een individu geïntegreerd is binnen de eigen religieuze groep. Op basis van hypothese 1a zouden we immers kunnen verwachten dat mensen die zich in sterkere mate identificeren met hun eigen religieuze groep, zich tevens in sterkere mate desidentificeren met andere groepen, waaronder Joden. Aan de hand van deze opmerking komen we tot de volgende interactiehypothese:

Hypothese 3: Hoe sterker een individu zich identificeert met de eigen religieuze groep, des te minder sterk de relatie tussen contact met Joden en de identificatie met Joden van een individu is (hypothese 2).

Ten aanzien van hypothesen over de relatie tussen Nederlanders en de Duitse bezettingsmacht zullen eerst een drietal hypothesen geformuleerd worden die betrekking hebben op de mate en de aard van contact met Duitsers. Een eerste mogelijke vorm van contact tussen Nederlanders en Duitsers is contact van negatieve aard. Blom (1997) beschrijft dat naast nazificatie ook exploitatie van Nederland een doel van de bezetter was. Toen bleek dat Nederlanders overwegend niets zagen in het zich dienstbaar maken aan de Duitse oorlogsvoering, zag de bezetter nauwelijks andere opties dan over te gaan tot gedwongen tewerkstelling van Nederlandse mannen. Wanneer zij niet vrijwillig gehoor gaven aan de oproep om in Duitsland aan de slag te gaan, werden ze opgepakt. In toenemende mate hadden de Duitsers dwangmaatregelen nodig om aan de eisen uit Duitsland te voldoen (zie ook Lammers, 2005). Dit leidde uiteindelijk tot razzia's waarbij op straat zomaar mannen werden opgepakt en naar Duitsland werden gestuurd. Onder invloed hiervan liepen de spanningen tussen de bezetter en het Nederlandse volk flink op (Blom, 1997). Het oppakken van mannen door Duitsers kan gezien worden als een vorm van contact tussen beide groepen en kan daarmee invloed hebben op de denkbeelden ten aanzien van de Duitse bezetter. Het behoeft geen verdere toelichting dat een dergelijke negatieve vorm van contact leidt tot een sterkere desidentificatie met Duitsers.

Naast contact in situaties waarin Nederlanders zijn opgepakt, zijn er nog tal van andere mogelijke vormen van negatief contact tussen Duitsers en Nederlanders. Te denken valt aan bijvoorbeeld situaties waarin Duitse soldaten scholen binnenkwamen om te controleren of daar geen anti-Duitse ideeën werden onderwezen of controles op straat in verband met bijvoorbeeld de avondklok. Voor alle vormen van contact van negatieve aard, wordt verondersteld dat dit leidt tot desidentificatie met Duitsers. Aangenomen wordt dat naarmate men meer wordt blootgesteld aan negatief contact, de desidentificatie met Duitsers steeds sterker wordt. Hypothese 4 luidt daarom:

Hypothese 4: Hoe meer negatief contact met leden van de Duitse bezettingsmacht, des te sterker de desidentificatie met Duitsers.

Naast negatief contact met Duitsers, is het denkbaar dat er ook sprake is geweest van positief contact tussen Nederlanders en Duitsers. Zo beschrijft Blom (1997) dat in de eerste fase van de oorlog (mei 1940 – begin 1941) de Nederlanders overwegend welwillend waren ten aanzien van Duitsers en andersom. Lammers (1990) onderschrijft dit beeld als hij spreekt over situaties van loyale samenwerking. De samenwerkende partijen hadden er in bepaalde situaties het nodige belang bij om de collaboratiepatronen te handhaven. Dit leidde tot bijvoorbeeld verzachtende maatregelen en/of uitzonderingsbepalingen.

In navolging van eerdere redeneringen over een verband tussen contact en mate van desidentificatie, is de verwachting dat positief contact leidt tot een mindere mate van desidentificatie, waarbij de desidentificatie steeds minder wordt, naarmate het aantal positieve contacten toeneemt. Hypothese 5 verwoordt dit:

Hypothese 5: Hoe meer positief contact met leden van de Duitse bezettingsmacht, des te minder sterk de desidentificatie met Duitsers.

Tenslotte kan er ook neutraal contact zijn geweest tussen Nederlanders en Duitsers in de Tweede Wereldoorlog. Hiervan is bijvoorbeeld sprake wanneer een Nederlander een Duitser op straat tegenkwam, waarbij er verder niets gebeurde tussen de twee partijen, of wanneer een gezin een Duitse soldaat thuis ingekwartierd kreeg. Door persoonlijk contact zal naar ons idee eerder een menselijke kant van de bezettende soldaten getoond worden dan wanneer mensen een beeld moeten vormen van de ‘anonieme’ overheerser die niet meer dan een ongenode gast is. Net als dat leed een gezicht krijgt bij Joden, nemen we voor hypothese 6 aan dat ook het ‘kwaad’ een gezicht krijgt bij persoonlijk contact met Duitsers, en dat deze relativering van het idee dat ‘alle Duitsers slecht zijn’ de desidentificatie met Duitsers zal hebben afgezwakt.

Hypothese 6: Hoe meer neutraal contact met leden van de Duitse bezettingsmacht, des te minder sterk de desidentificatie met Duitsers.

De eerder veronderstelde desidentificatie van Nederlanders met de Duitse bezetter kan nader bestudeerd te worden door te kijken naar de mate waarin Nederlanders illegale kranten lazen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstonden na verloop van tijd naast de legale kranten ook illegale bladen. De legale kranten stonden onder streng regime van de Duitse bezetter, waardoor de berichten als eenzijdig en Pro-Duits getypeerd konden worden. De illegale kranten daarentegen waren primair bedoeld als oproep tot verzet tegen de Duitsers en waren alleen daarom al onderwerp van voortdurende zorg voor de bezetter. Hoewel de Duitsers op allerlei manieren trachtten de verschijning van illegale bladen te verhinderen, breidde de illegale pers zich gedurende de oorlog steeds meer uit (Schneider, 1949). Gezien de aard van de verzetsbladen kan worden aangenomen dat het lezen van deze bladen een indicator kan zijn voor desidentificatie met Duitsers. Immers, het lezerspubliek van dergelijke bladen bestond uit louter anti-Duitse personen. Wanneer men vaker wordt blootgesteld aan illegale bladen, wordt men vaker geconfronteerd met negatieve berichtgeving over en oproepen tot verzet tegen de Duitsers. De verwachting is dat dit leidt tot een sterkere mate van desidentificatie. Hypothese zeven luidt dan ook:

Hypothese 7: Hoe meer men illegale bladen las, des te sterker de desidentificatie met de Duitse bezetter.

Naast illegale kranten was ook de radio een medium dat zorgde voor de verspreiding van berichten die aanzette tot opstand tegen de Duitsers. Het bekendst in deze context zijn de berichten die koningin Wilhelmina vanuit Engeland via de radio ten gehore bracht. Al op 6 juli 1940 werd het Nederlanders verboden om naar Engelse zenders te luisteren. Daar werd nauwelijks gehoor aan gegeven en het werd het de Duitsers op een gegeven moment zo heet onder voeten, dat ze besloten dat alle radio's ingeleverd moesten worden, opdat niemand meer berichten vanuit het verzet kon ontvangen (Verkijk, 1974). Het is algemeen bekend dat grote groepen Nederlanders hun radio niet inleverden, maar op een veilige plaats verstoppen. Daardoor bleef ook de illegale radio een belangrijke rol bleef spelen in het leven van Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Overeenkomstig de redenering zoals weergegeven bij de hypothese over illegale bladen, is ook hier de verwachting dat een toenemende mate van blootstelling aan illegale radio, leidt tot een sterkere desidentificatie, omdat men vaker geconfronteerd wordt met negatieve berichtgeving over Duitsers. Daarmee luidt hypothese 8 dus:

Hypothese 8: Hoe vaker men naar de illegale radio luisterde, des te sterker de desidentificatie met de Duitse bezetter.

Nu het theoretisch kader verhelderd is, en de onderzoekshypothesen geformuleerd zijn, kan overgegaan worden tot de beschrijving van de data die ter toetsing van de hypothesen gebruikt zullen worden. Tevens zullen in de volgende paragraaf de begrippen uit de hypothesen geoperationaliseerd worden, zodat zij geschikt zijn voor het uitvoeren van de statistische analyses.

3. Data en operationalisering

Data

Voor dit onderzoek zijn gegevens gebruikt uit het databestand 'Doorsnee Nederlanders in de Oorlog'. Deze zijn verzameld in 2005 en 2006 en omvatten informatie over hoe Nederlanders de Tweede Wereldoorlog hebben beleefd. Dit is gemeten aan de hand van een vragenlijst, die zowel open als gesloten vragen bevatte. Daarbij moet bedacht worden dat het om voornamelijk retrospectieve vragen ging. Gezien het feit dat het vragen over een periode van ruim 60 jaar geleden betrof, kan dit mogelijk invloed hebben op de betrouwbaarheid van de antwoorden. In totaal bestond de vragenlijst uit 186 items. Het afnemen van een interview kostte gemiddeld 112 minuten.

Er is geen aselechte steekproef getrokken, omdat het praktisch onmogelijk is via bijvoorbeeld gegevens van de burgerlijke stand geschikte respondenten te krijgen voor dit specifieke onderzoek. Een eis die gold bij de selectie van respondenten was dat deze bij voorkeur voor 1930 geboren moesten zijn, omdat het dan het meest waarschijnlijk was dat deze mensen ook bewust de oorlog hebben meegemaakt. De leeftijd van de respondenten ligt op het moment van het onderzoek dan ook vrij hoog en daarmee neemt de kans toe dat potentiële respondenten vanwege bijvoorbeeld ziekte of ouderdomsverschijnselen niet in staat zouden zijn om daadwerkelijk deel te nemen aan het onderzoek. Op basis van persoonsgegevens is de gezondheidssituatie van mensen echter niet te controleren. Tevens is de opgestelde vragenlijst niet geschikt bevonden voor mensen van Joodse afkomst. Ook deze zijn niet uit te selecteren bij een aselechte steekproef op basis van gegevens uit bijvoorbeeld het gemeenteregister. Een derde reden om niet aselekt te werk te gaan hangt samen met het korte tijdsbestek waarin de gegevens verzameld moesten worden. Voor de dataverzameling zijn Nijmeegse studenten van de Radboud Universiteit Nijmegen ingezet, die vanwege andere (studie)verplichtingen ongetwijfeld niet in staat zouden zijn om op korte termijn interviews af te nemen in heel Nederland.

Uiteindelijk is er dan ook voor gekozen om de interviewers zelf hun respondenten te laten selecteren. Daarbij werd als advies gegeven om te starten bij een of meer familieleden die binnen de onderzoekspopulatie vielen, en dan via hen te proberen om aan andere respondenten te komen. Deze manier van selecteren van onderzoekseenheden lijkt sterk op wat men een 'sneeuwbalsteekproef' noemt ('t Hart, van Dijk, de Goede, Jansen & Teunissen, 1998). De in dit onderzoek gehanteerde manier verschilt hier echter in die zin van, dat er geen aselechte steekproef meer is getrokken uit de namen van respondenten die door eerdere respondenten werden genoemd.

Het databestand omvat de gegevens van 223 respondenten. Van hen waren er 131 vrouw en 91 man. Gezien het feit dat vrouwen gemiddeld ouder worden dan mannen, kan de verhouding tussen mannen en vrouwen in deze steekproef als acceptabel worden beschouwd. De respondenten waren

geboren tussen 1905 en 1938. De gemiddelde leeftijd van de respondenten was 82 jaar. De leeftijd van vrouwen bedroeg gemiddeld 81.91 jaar en de leeftijd van mannen 82.13 jaar.

Operationalisering

Afhankelijke variabelen

In dit onderzoek staat de identificatie met Joden, en de desidentificatie met Duitsers centraal. Om dit te kunnen meten, zijn twee afhankelijke variabelen geconstrueerd, te weten houding ten opzichte van Joden en houding ten opzichte van Duitsers.

De variabele *houding ten opzichte van Joden* is geconstrueerd met behulp van de antwoorden op de vraag wat mensen hebben gedacht toen ze iemand een Jodenster hebben zien dragen. Daar dit een stringvariabele betrof, zijn de antwoorden handmatig gecodeerd aan de hand van een vijfpuntsschaal, die opliep van negatief (1) naar positief (5).

Om de *houding ten opzichte van Duitsers* te kunnen vaststellen, moest tevens handmatig gecodeerd worden. Dit is gebeurd met de antwoorden op de vragen wat de respondent kon vertellen over de omgang tussen ingekwartierde Duitsers met de Nederlanders bij wie ze ingekwartierd waren; en hoe de respondent Duitse soldaten als persoon heeft ervaren. De antwoorden zijn gecodeerd met dezelfde vijfpuntsschaal als hierboven is beschreven. De uiteindelijke variabele omvat de gemiddelde score van de respondent op beide vragen. Tabel 3.1 geeft de beschrijvende gegevens van de afhankelijke variabelen weer.

Tabel 1 - Beschrijvende gegevens afhankelijke variabelen.

Variabele	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N
Houding t.o.v. Joden	3.67	0.92	1	5	156
Houding t.o.v. Duitsers	3.33	1.31	1	5	174

Bron: DNO 2005-2006

Onafhankelijke variabelen

In het onderzoek worden twee soorten onafhankelijke variabelen gebruikt. Allereerst zijn er de variabelen die naar voren komen in de hypothesen. Ten tweede zijn er een drietal variabelen, die als controlevariabelen gebruikt worden, omdat er voor deze variabelen een effect wordt verwacht op de hypothesen. Gekozen is voor de controlevariabelen geslacht, leeftijd aan het begin van de oorlog en opleiding. Tabel 3.2 geeft een beschrijving van deze variabelen.

Tabel 2 - Beschrijvende gegevens controlevariabelen.

Variabele	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N
Geslacht	1.59	0.49	1	2	222
Leeftijd begin oorlog	16.55	5.16	2	35	223
Opleiding	2.98	2.23	1	9	221

Bron: DNO 2005-2006

Met betrekking tot de variabele *geslacht* dient vermeld te worden dat score 1 correspondeerde met het man zijn en dat score 2 dus wees op vrouwelijke respondenten. De *leeftijd van de respondent aan het begin van de oorlog* is berekend door het startjaar (1940) af te trekken van het geboortjaar van de respondent. Voor het vaststellen van de variabele *opleiding* is gebruik gemaakt van een vraag naar de hoogst voltooide opleiding van de respondent. Deze had de keuze uit 9 categorieën, lopend van alleen lager onderwijs (1) tot technische of economische hogeschool, universiteit (9). Tabel 3.3 geeft weer hoe de verdeling van respondenten over de verschillende opleidingsniveaus was.

Tabel 3 - Verdeling van respondenten naar opleidingsniveau.

Opleidingsniveau	N	%
1. Lagere school	74	33,2%
2. VGLO, LBO	44	19,7%
3. ULO, MULO	43	19,5%
4. HBS	5	2,3%
5. MBO	29	13,1%
6. HTS	6	2,7%
7. MMS, HBS-a, HBS-b	7	3,2%
8. Gymnasium-a, Gymnasium-b	0	0 %
9. Technische of economische hogeschool, universiteit	13	5,9 %
Totaal	221	100%

Bron: DNO 2005-2006

In de eerste hypothese komt de variabele *identificatie met eigen religieuze groep* naar voren. In dit onderzoek is, zoals eerder reeds vermeld, onderscheid gemaakt naar drie religieuze groepen, te weten katholiek, protestant en gereformeerd. Deze zijn opgebouwd uit de antwoorden op verschillende vragen uit de vragenlijst, waarbij steeds de methode is gehanteerd dat het niet verbonden zijn met een religieuze stroming de score nul opleverde. Omdat de respondenten voor de oorlog ten dele zelf nog te jong waren om tot een bepaalde kerk te horen, is ten eerste de kerkgang van de ouders als maatstaf genomen. Om een mate van identificatie te kunnen indiceren, zijn scores toegekend aan de antwoorden op de vraag hoe vaak de ouders voor de oorlog naar de kerk gingen, mits de ouders überhaupt tot een bepaalde kerk behoorden. Dit leverde de volgende score-indeling op: 0.25 als de ouders (vrijwel) nooit naar de kerk gingen vlak voor de oorlog, 0.50 voor één of enkele keren per jaar, 0.75 voor ongeveer 1x per maand, score 1 voor ongeveer 1x per week, en 1.25 voor vaker dan 1x per week.

Vervolgens is gekeken naar de grondslag van de basisschool waarop de respondent heeft gezeten. De respondenten konden aangeven of dit een openbare, katholieke, protestants-christelijke of

andere school betrof. Wanneer de respondent aangaf op een school met een religieuze grondslag te hebben gezeten, werd hieraan een waarde van .50 gegeven, die wederom is meegenomen in de constructie van de variabele identificatie met eigen religieuze groep.

Aan de respondenten is gevraagd of zij zich net voor de oorlog als lid van een bepaalde kerk beschouwden en indien van toepassing hoe vaak zij aan het begin, in het midden en aan het einde van de oorlog de kerk bezochten. Vervolgens zijn aan de antwoorden weer waardes toegekend, waarbij dezelfde indeling is gebruikt als hiervoor beschreven bij de kerkgang van de ouders.

Tevens zaten in de vragenlijst vragen over lidmaatschappen van diverse verenigingen, waarbij aan de respondenten ook steeds is gevraagd of en zo ja welke religieuze grondslag deze verenigingen hadden. Voor achtereenvolgens lidmaatschap van een religieuze sportvereniging, muziekvereniging en jeugdvereniging is steeds een waarde van .50 gegeven. Diezelfde waarde is toegekend als iemand het huis lid was van een religieuze omroepvereniging.

Na samenvoeging van alle waardes leidde deze schaalconstructie voor de mate van identificatie met de eigen religieuze groep tot de beschrijvende gegevens die zijn weergegeven in tabel 3.4. Aan de aantallen binnen de groepen is te zien dat sommige respondenten op meer dan een zuil gescoord hebben. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer de vader lid was van een andere kerk dan de moeder.

Tabel 4 - Beschrijvende gegevens religieuze groep.

	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N groep	N totaal
Katholiek	2.68	2.05	0	6.00	155	213
Protestant	0.60	1.07	0	4.50	96	222
Gereformeerd	0.33	1.10	0	5.00	23	223

Bron: DNO 2005-2006

De volgende afhankelijke variabele is het *contact met Joden*. Gestart is met het hercoderen van de vragen of de respondent enig contact had met Joden in de buurt en met Joden in de woonplaats. Wanneer het antwoord op een van deze vragen bevestigend was, werd hier een score 1 aan toegekend, en zo niet, dan score 0. Hetzelfde is gedaan met de antwoorden op de vragen of respondenten Joden in de buurt of in de woonplaats hebben zien lopen met een Jodenster; of ze in de buurt of in de woonplaats hebben gezien dat Joden door de Duitsers of door de Nederlandse politie van huis opgehaald en naar de trein gebracht zijn, of op andere wijze zijn weggevoerd; en of ze hebben gezien dat ondergedoken Joden werden opgepakt. Vervolgens is een nieuwe variabele geconstrueerd, waarbij als voorwaarde werd gesteld dat de respondenten in ieder geval contact met Joden in de buurt of contact met Joden in de woonplaats moeten hebben gehad. De omvang van het contact met Joden is vervolgens berekend door het gemiddelde te nemen van de antwoorden op de vragen over de Jodenster en het ophalen van Joden in zowel buurt als woonplaats en het onderduiken, waarbij de respondent tenminste op vier van de vijf vragen een geldige score moest hebben. Tenslotte is ook de waarde van de antwoorden op de vraag over contact met Joden in buurt en woonplaats in meegenomen. Tabel 3.5

toont de beschrijvende gegevens van schaal voor contact met Joden, waarbij contact in de buurt en in de woonplaats opgeteld zijn.

Tabel 5 - Beschrijvende gegevens contact met Joden.

	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N
Contact met Joden	0.84	0.61	0	2	152

Bron: DNO 2005-2006

Het *contact met Duitsers* is opgedeeld in drie soorten contact, te weten neutraal contact, negatief contact en positief contact. Voor alle drie is een schaal geconstrueerd op basis van verschillende vragen uit de vragenlijst.

Om *neutraal* contact te beoordelen, is gekeken wat de respondenten geantwoord hebben op de vragen of er kort na de overgave van Nederland meteen Duitse soldaten of politieagenten in de woonplaats van de respondent gelegerd werden; en of er kort na de overgave Duitse soldaten ingekwartierd waren in de buurt, bij familie of bekenden of bij de respondent thuis. Een bevestigend antwoord leverde een score van 1 op, een ontkennend antwoord score 0. Met behulp van de bovengenoemde vragen is vervolgens per respondent berekend in welke mate zij neutraal contact hadden. Hiertoe is het gemiddelde genomen van de scores, waarbij de respondent tenminste drie geldige antwoorden moest hebben gegeven om meegenomen te worden in de analyse. Vervolgens zijn waarden toegekend aan de antwoorden op de vraag hoe vaak de respondent in de woonplaats Duitse soldaten zag. Nooit leidde tot toekenning van waarde 0, eens per maand 0.33, eens per week 0.66 en tenslotte bijna elke dag tot waarde 1. Die score is tevens meegenomen bij de constructie van de schaal.

Om de mate van *negatief* contact met Duitsers vast te stellen is gebruik gemaakt van de antwoorden op de vragen of de respondent gedurende de oorlog door de Duitsers is opgepakt; of andere leden van gezin door de Duitsers zijn opgepakt; of andere familieleden door de Duitsers zijn opgepakt; of een Duitse soldaat wel eens geprobeerd heeft om de respondent over te halen naar het Duitse standpunt; of de respondent wel eens tegen een Duitse soldaat heeft gezegd dat deze zijn afwezigheid afkeurde; en of de respondent het wel eens heeft meegemaakt dat een Duitse soldaat op straat lichamelijk geweld tegen een Nederlander gebruikte. Net als in het voorafgaande leverde ook hier een bevestigend antwoord score 1 op, en een ontkennend antwoord score 0. Vervolgens is ook hier een schaal geconstrueerd op basis van gemiddelden, waarbij de respondent op tenminste 5 van de 6 antwoorden een geldige score moest hebben gegeven.

Om de mate van *positief* contact te kunnen meten kon slechts een vraag uit de vragenlijst gebruikt worden, te weten de vraag of de respondent wel eens had meegemaakt dat een Duitse soldaat opkwam voor een Nederlander. Tabel 3.6 geeft de beschrijvende gegevens van de drie vormen van contact met Duitsers weer.

Tabel 6 - Beschrijvende gegevens contact met Duitsers.

	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N
Neutraal	1.19	0.48	0,00	2	215
Negatief	0.13	0.16	0,00	0.67	205
Positief	0.14	0.34	0,00	1	215

Bron: DNO 2005-2006

Om een schaal te construeren waarmee de mate van blootstelling aan *illegale kranten* kan worden weergegeven, is gebruik gemaakt van de antwoorden op de vragen of men thuis wel eens een illegale krant ontving; en of men wel eens een illegale krant las bij ooms of tantes. Ook is de mate waarin deze kranten werden gelezen meegenomen. Daartoe zat in vragenlijst een vraag over twee periodes, te weten de winter van 1942-1943 en de winter van 1943-1944. Wanneer de respondent aangaf in die periode(s) wekelijks de krant te lezen, leverde dit score 1 op en het voor maandelijks lezen een score van .50. De uiteindelijke variabele is geconstrueerd door het gemiddelde te nemen van de score op het thuis lezen van illegale kranten, het lezen bij oom en tantes en de waarde die is behaald bij de vraag over hoe vaak men die las. Deze score kon uiteraard alleen berekend worden als de respondenten ten minste dan wel thuis, dan wel bij ooms en tantes illegale blaadjes lazen.

De laatste onafhankelijke variabele die is geconstrueerd betreft de mate waarin naar de *illegale radio* werd geluisterd. Daartoe was een vereiste dat men bij de respondent thuis de radio niet had ingeleverd, en dat zij een toestel hadden met buitenlandse zenders, omdat zij anders de bedoelde programma's op de illegale radio niet konden ontvangen. Met behulp van de vragen of de respondent thuis, bij ooms of tantes en / of bij burens heeft geluisterd naar Radio Oranje en Radio Herrijzend Nederland, is een schaal geconstrueerd. Er is een gemiddelde berekend voor alle respondenten die op tenminste een plaats naar de illegale radio luisterden. Tabel 3.7 geeft de beschrijvende gegevens voor zowel de variabele over illegale kranten, als die over illegale radio.

Tabel 7 - Beschrijvende gegevens illegale kranten en radio.

Variabele	Gemiddelde	Std. Deviatie	Minimum	Maximum	N
Lezen van illegale kranten	0.58	0.59	0	2	214
Luisteren naar illegale radio	0.62	0.57	0	2	211

Bron: DNO 2005-2006

Met behulp van de hierboven geoperationaliseerde variabelen kunnen de hypothesen getoetst worden. In de volgende paragraaf zal de manier van toetsen, en de resultaten die dit heeft opgeleverd, beschreven worden.

4. Methode en toetsing

Teneinde onze hypothesen te toetsen hebben we gebruik gemaakt van lineaire regressieanalyse. We hebben voor lineaire regressie gekozen, en niet voor logistische regressieanalyse, met name vanwege de codering van onze twee afhankelijke variabelen. De variabelen voor de houding ten opzichte van Joden en Duitsers zijn tot stand gekomen door het handmatig coderen van stukjes tekst die mensen als antwoord hadden gegeven op vragen die naar onze mening het beste inzicht gaven in hetgeen wij willen meten (zie paragraaf 'operationalisering'). Hierbij hebben we steeds vijf categorieën gehanteerd, met name vanwege de mogelijkheid om dan een 'neutrale' categorie te kunnen handhaven. Bij drie categorieën had dit ook gekund, maar dan zouden we informatie over de mate waarin mensen positief dan wel negatief over Joden of Duitsers waren niet kunnen coderen. Meer dan vijf categorieën zou geleid hebben tot een al te subjectieve wijze van coderen.

Bij binaire logistische regressie mag de afhankelijke variabele uit slechts twee categorieën bestaan. Bij een hercodering van vijf naar twee categorieën zouden we daarom onnodig informatie verliezen over de spreiding binnen deze variabelen. Deze spreiding bleek overigens voldoende verdeeld over de vijf categorieën om het gebruik van lineaire regressie te rechtvaardigen. Uiteindelijk bleken enkele lineaire toetsingen door het behouden van vijf categorieën ook duidelijkere resultaten op te leveren dan logistische toetsingen met twee categorieën. Dit alles heeft ons doen besluiten geen gebruik te maken van logistische regressie, maar te kiezen voor een toetsing aan de hand van lineaire regressieanalyse. In de komende alinea's gaan we over tot het toetsen van onze hypothesen, en het weergeven van de resultaten van de daarbij behorende analyses. De variabelen die we gebruikt hebben om kenmerken te meten, hebben we uitvoerig beschreven in de paragraaf 'operationalisering'.

Identificatie en desidentificatie met Joden

In tabel 8, 9 en 10 zijn per model alle b-coëfficiënten weergegeven. Aan de hand van de b-coëfficiënt kan de richting van het verband afgelezen worden. Als deze significant is, dan staan er één ofwel twee asterisken bij vermeld. Hierbij hebben we gekozen voor twee asterisken wanneer $P < .05$, en één asterisk bij $P < .10$. We hebben deze relatief ruime marge eveneens gekozen vanwege het geringe aantal cases, en onze relatief abstracte afhankelijke variabelen. We hebben het aantal cases in zoveel mogelijk modellen proberen gelijk te houden. Helaas bleek dit niet altijd een productief streven, gezien het geringe aantal respondenten in de steekproef. Het aantal cases staat steeds per tabel of per model weergegeven.

Een belangrijke opmerking voordat we beginnen aan de interpretatie van de b-coëfficiënten is dat de Adjusted R² van al onze modellen behoorlijk laag is (variërend van .004 tot .040). Deze maat is een indicatie van de mate waarin het gespecificeerde model de spreiding van de afhankelijke variabele verklaart. Wat we dus kunnen concluderen op basis van deze relatief lage waarden (vaak wordt .20 als ‘redelijk’ gezien in de maatschappijwetenschappen), is dat de modellen die wij hier voorstellen niet de ‘doorslaggevende’ factoren zijn die verklaren hoe de houding van mensen ten opzichte van Joden danwel Duitsers was gedurende de bezetting. De b-coëfficiënten vallen desalniettemin zinvol te interpreteren, zij het met de kanttekening dat er, naast de significante effecten uit onze modellen, andere invloeden waren op de houding ten opzichte van Joden en Duitsers die mogelijk belangrijker waren. Ten behoeve van de theorievorming over identificatie en desidentificatie, en de koppeling van deze begrippen aan de sociale identiteitstheorie (zie paragraaf ‘Theorie’) kunnen deze toetsingen echter erg interessant blijven.

Tot slot is het voor de interpretatie van de coëfficiënten die zijn weergegeven belangrijk om enkele waarden aan te geven van de gebruikte variabelen. Voor geslacht is de codering 1 man, en 2 vrouw, opleiding loopt van laag opgeleid naar hoog opgeleid, katholiek, protestant en gereformeerd lopen allen op van geen integratie in deze zuil tot een sterke mate van integratie. Ook de variabele contact (met Joden danwel Duitsers) is een oplopende schaal. Een hogere score betekent dus meer contact. De variabelen voor illegale blaadjes en illegale radio hebben, net als de hiervoor genoemde predictoren, een oplopend karakter. Naarmate men hierop hoger scoort, las of luisterde de respondent dus vaker. De afhankelijke variabelen houding ten opzichte van respectievelijk Joden en Duitsers vertegenwoordigen een schaal die loopt van 1 tot 5, waarbij 1 correspondeert met erg negatief, 3 neutraal is, en 5 erg positief is. Een hogere score betekent dus een positievere houding, en, volgens onze theorie daarmee een sterkere identificatie (of een zwakkere desidentificatie).

Tabel 8 - Regressieanalyse voor 4 modellen met als afhankelijke variabele 'Houding t.o.v. Joden'.

	Model 1 (Achtergrond)	Model 2 (H1a/b)	Model 3 (H2)	Model 4 (H3)
	B	B	B	B
<i>Constante</i>	3.372**	3.452**	2.770**	3.089**
Leeftijd	.015	.018	.022*	.020
Geslacht	.004	-.007	.141	.163
Opleiding	.017	.017	.024	.024
Katholiek		-.018		-.101
Protestant		-.056		-.153
Gereformeerd		-.024		.043
Contact			.161**	.032
- * Katholiek				.046
- * Protestant				.046
- * Gereformeerd				-.042
Adjusted R ²	-.012	-.027	.019	-.017
N	155	149	111	105

** = sign. P<.05

* = sign.P<.10

Bron: DNO 2005-2006

Tabel 8 geeft de resultaten van de regressieanalyses met als afhankelijke variabele de houding ten opzichte van Joden. Model 1 in deze tabel geeft een overzicht van de b-coëfficiënten wanneer alleen de achtergrondkenmerken leeftijd, geslacht en opleiding worden opgenomen. Merk op dat leeftijd hier, en in alle volgende analyses steeds verwijst naar de leeftijd van de respondent aan het begin van de bezetting (1940). Onze eerste twee hypothesen (1a en 1b) betreffen de relatie tussen de identificatie met de eigen religieuze groep enerzijds, en de (des)identificatie met Joden anderzijds. Om deze hypothese te toetsen hebben we model 2 opgenomen. Hieruit blijken zowel voor de achtergrondkenmerken als voor de drie afzonderlijke religies (katholiek, protestant, gereformeerd) geen significante effecten te bestaan. Het is van belang om hier op te merken dat deze drie variabelen geen dummy-variabelen (score 0 of 1) zijn, maar schalen die corresponderen met de door ons berekende mate van integratie in een bepaalde religieuze zuil. Vanwege het uitblijven van significante relaties kunnen we de concurrerende hypothesen 1a en 1b bevestigen noch verwerpen.

Het derde model toetst onze tweede hypothese: meer contact met Joden leidt tot een sterkere identificatie met Joden. Zoals eerder besproken wordt ook hier (des)identificatie gemeten aan de hand van de houding ten opzichte van deze groep (zie de paragrafen ‘theorie’ en ‘operationalisering’). De mate van contact met Joden blijkt volgens dit derde model een relatief sterk significant effect te hebben op de houding ten opzichte van Joden. De b-coëfficiënt van 0.161 kan als volgt geïnterpreteerd worden: wanneer de schaal voor contact met Joden met één punt toeneemt, wordt de score op de schaal voor houding ten opzichte van Joden door de bank genomen 0.161 punt positiever, voor mannen met de laagste opleiding van ‘nul’ jaar. Voor de genoemde categorie begint de schaal te ‘tellen’ bij de waarde van de constante, die hier 2.770 is. Op basis van deze informatie kunnen we concluderen dat hypothese 2 bevestigd lijkt te worden. Naarmate mensen meer contact met Joden hadden, is hun houding ten opzichte van Joden positiever. De precieze interpretatie van de significante effecten veronderstellen we vanaf dit punt als duidelijk. We bespreken uiteraard wel steeds de richting en de significantie van predictoren.

In het vierde model toetsen we onze interactiehypothese van integratie in de eigen zuil met de relatie tussen contact met Joden en houding ten opzichte van Joden (hypothese 3). In dit model blijkt geen van de effecten significant te zijn. Bij een verdere bestudering bleek echter dat wanneer we ons uitsluitend op katholieken richten, er wel interessante opmerkingen bij te plaatsen vallen. We hebben hiertoe tabel 9 opgesteld, waarin we vier variaties op model 4 weergeven. Deze zijn alle vier specifiek op katholieken gericht. Deze resultaten vonden we niet bij protestanten en gereformeerden. Model 4a is in feite hetzelfde model als model 3, met de aanpassing dat we hier ten behoeve van de mogelijkheid tot het vergelijken van model 4a met de modellen 4b, 4c en 4d, het aantal cases gelijk hebben gehouden. Om die reden staan er iets andere resultaten als bij model 3. In Model 4b hebben we aan model 4a de variabele ‘mate van integratie in de katholieke zuil’ toegevoegd, wat verder vrijwel geen invloed lijkt te hebben op het model. In model 4d, waar het interactie-effect voor mate van integratie in de katholieke zuil met de mate van contact met Joden is opgenomen zien we iets vergelijkbaars.

Ook hier zijn geen significante resultaten te bespeuren. In model 4c zijn echter de achtergrondkenmerken van individuen weggelaten uit het model. In dit model blijkt ons interactie-effect tussen mate van integratie in de katholieke zuil met de mate van contact met Joden wél significant te zijn. Model 4c lijkt er daarmee op te wijzen dat naarmate mensen strenger katholiek waren, het contact met Joden een sterker effect had op de houding van Joden, dan voor mensen die minder streng of niet katholiek waren. Alleen op basis hiervan kunnen we niet concluderen dat hypothese 3 bevestigd wordt, maar ook zeker niet dat deze verworpen dient te worden. Vervolgonderzoek zou moeten uitwijzen in welke mate, of onder welke condities dit verband zich voordoet.

Tabel 9 - Regressieanalyse voor 4 variaties op model 4, met als afhankelijke variabele 'Houding t.o.v. Joden'.

	Model 4a	Model 4b	Model 4c	Model 4d
	B	B	B	B
<i>Constante</i>	2.817**	2.822**	3.825**	2.989**
Leeftijd	.023*	.023*		.020
Geslacht	.090	.090		.114
Opleiding	.038	.037		.039
Katholiek		-.002	-.213	-.070
Contact	.262**	.262**	-.127	.078
- * Katholiek			.224*	.074
Adjusted R ²	.018	.015	.022	.015
N = 144				

** = sign. P<.05

* = sign.P<.10

Bron: DNO 2005-2006

Identificatie en desidentificatie met Duitsers

Het tweede deel van ons onderzoek richt zich op de mate van (des)identificatie met Duitsers, wederom gemeten aan de hand van de houding ten opzichte van deze groep. We hebben een overzichtje van alle modellen weergegeven in tabel 10. Elk model heeft als afhankelijke variabele de houding ten opzichte van Duitsers. In model 5 hebben we wederom de achtergrondkenmerken opgenomen. Hieruit blijken de leeftijd van de respondent aan het begin van de oorlog en de opleiding significante invloeden te zijn. Naarmate men ouder was aan het begin van de oorlog, was men positiever (of minder negatief) over Duitsers. Hoe hoger de opleiding, des te negatiever de houding ten opzichte van Duitsers.

Model 6 hebben we geformuleerd teneinde onze vierde hypothese, meer negatief contact met Duitsers leidt tot een negatiever beeld, te toetsen. Deze predictor blijkt (wellicht weinig verrassend) een significant deel van de houding ten opzichte van Duitsers te verklaren. Negatief contact met Duitsers blijkt bovendien onze meest invloedrijke predictor in het verklaren van de houding in elk getoets model. Uit deze toetsing komt naar voren dat naarmate mensen meer negatief contact hebben gehad met Duitsers, hun houding eveneens negatiever is. Hypothese 4 wordt hiermee overtuigend

bevestigd. Deze uitspraak lijkt wellicht voor de hand liggend, en dat is tot op zekere hoogte ook zo, maar krijgt meer zeggingskracht wanneer we dit model afzetten tegen model 7, 8 en 9, waar respectievelijk positief contact, neutraal contact, en alle drie de vormen van contact met Duitsers in het model zijn opgenomen. Zowel positief contact (model 7) als neutraal contact (model 8) met Duitsers blijkt geen significante invloed te hebben op de houding ten opzichte van Duitsers. Ook wanneer zowel negatief als positief en neutraal contact met Duitsers opgenomen worden in het model (9), blijkt alleen negatief contact een significante invloed te hebben op de houding ten opzichte van Duitsers. De hypothesen 5 en 6 kunnen aan de hand van deze analyses niet bevestigd worden.

In de modellen 10 tot en met 12 hebben we onderzocht of het mediagebruik gedurende de bezetting invloed heeft gehad op de houding ten opzichte van Duitsers. In model 10 toetsen we eerst het lezen van illegale blaadjes, welk geen significant resultaat oplevert. Hetzelfde is het geval bij het luisteren naar illegale radio (model 11). Ook model 12, waarin beide predictoren zijn opgenomen geeft vergelijkbare uitkomsten. De coëfficiënten voor zowel het lezen van illegale blaadjes als het luisteren naar illegale radio wijzen echter beide de goede kant op. Bij een significante relatie zouden we kunnen spreken van het feit dat hoe meer men van deze illegale media gebruik maakte, des te negatiever men ten opzichte van Duitsers was. Een dergelijke uitspraak zou in lijn zijn met onze verwachtingen. Helaas kunnen we op basis van deze toetsing onze hypothesen 7 en 8 niet bevestigen. Vervolgonderzoek met een groter aantal respondenten zou met dezelfde toetsing naar onze verwachting interessante resultaten kunnen opleveren.

In model 13 hebben we alle variabelen opgenomen die we voor het verklaren van de houding ten opzichte van Duitsers hebben gebruikt, om er zo achter te komen welke invloeden het beste standhielden. Zoals verwacht mag worden blijkt het hebben gehad van negatief contact met Duitsers verreweg de meest verklarende variabele. Vanuit onze vooraf geformuleerde theorie zouden we dit kunnen verklaren door te stellen dat negatief contact met een andere groep onherroepelijk leidt tot een negatieve waardering van die groep wanneer het individu overgaat tot vergelijking van zijn eigen groep met andere groepen. De identificatie met de eigen groep zou volgens ons model dan toenemen, en de desidentificatie met de als negatief gewaardeerde groep, in dit geval de Duitsers, zou eveneens moeten toenemen. Van alle hier gemeten variabelen mag verwacht worden dat daadwerkelijk negatief contact met een andere groep de sterkst denkbare invloed is op de beeldvorming van deze groep. Blijkbaar heeft in onze toetsing negatief contact een sterkere invloed op de waardering van andere groepen dan neutraal of zelfs positief contact. Met andere woorden: het is makkelijker om door negatief gedrag een groepsidentiteit naar buiten toe te beschaden, dan deze te verbeteren door positief gedrag. Een uitspraak die overigens zonder meer op de hedendaagse actualiteit toegepast zou kunnen worden.

Tabel 10- Regressieanalyse voor 13 modellen met als afhankelijke variabele 'Houding t.o.v. Duitsers'.

	Model 5 (Achtergrond)	Model 6 (H4)	Model 7 (H5)	Model 8 (H6)	Model 9 (Contact)	Model 10 (H7)	Model 11 (H8)	Model 12 (Media)	Model 13 (Totaal)
	B	B	B	B	B	B	B	B	B
<i>Constante</i>	2.832**	3.087**	2.802**	2.952**	3.119**	2.884**	2.931**	3.001**	3.005**
Leeftijd	.040**	.038**	.040**	.039**	.038**	.035**	.034**	.032*	.035*
Geslacht	.051	-.005	.072	.069	.041	.047	.093	.058	.076
Opleiding	-.076**	-.054	-.076**	-.070*	-.048	-.052	-.082**	-.061	-.042
Contact									
- negatief		-1.471**			-1.586**				-1.597**
- positief			-.008		.070				.184
- neutraal ¹				-.119	-.099				-.003
Illegale blaadjes						-.119		-.158	-.169
Illegale radio							-.059	-.032	.036
Adjusted R ²	.028	.040	.021	.020	.030	.007	.019	.004	.016
N	220	205	213	213	194	211	208	202	178

** = sign. P<.05

* = sign.P<.10

Bron: DNO 2005-2006

¹ Deze variabele kan tevens opgevat worden als de meest objectieve maat van de drie wat betreft de mate waarin een respondent contact had met Duitsers.

5. Conclusie en discussie

Wanneer we terugblikken op onze analyses, vallen een aantal belangrijke zaken op te merken. Ten eerste geven slechts weinig toetsingen significante resultaten. Naast enkele achtergrondkenmerken (met name leeftijd bij het begin van de bezetting en het opleidingsniveau) en de mate van contact met Joden en negatief contact met Duitsers, blijken geen andere variabelen in onze modellen een significante invloed op de houding ten opzichte van deze groepen te hebben. Er lijken echter wel een aantal relaties een bepaalde richting uit te wijzen. Deze verbanden zijn nu echter nog te zwak om definitieve en gecontroleerde uitspraken over te doen. Onze hoofdvraag met betrekking tot (des)identificatie met Joden en / of Duitsers kan dus vooralsnog niet van een eenduidig antwoord worden voorzien.

Om deze reden hebben we voor de volledigheid in bijlage I een correlatietabel toegevoegd, die we in dit paper bewust buiten beschouwing gelaten hebben. Voor vervolgonderzoek kan deze tabel van pas komen bij het opstellen van verwachtingen. Voor de aandachtige lezer van óns stuk kan, op basis van de overeenkomsten tussen de significante correlaties in de correlatietabel en de regressiemodellen die we getoetst hebben, het voorzichtige vermoeden worden uitgesproken dat enkele van de door ons opgestelde hypothesen bij een groter aantal respondenten in de steekproef wel significante resultaten zullen laten zien. Het is aan toekomstige onderzoekers om dit vermoeden hard te maken.

Voor dergelijk vervolgonderzoek hebben we nog een aantal aanbevelingen. Dit paper biedt naar ons inzicht enkele waardevolle handvatten om voortschrijdend onderzoek op te baseren, in zowel theoretische als analytische zin. Het zou interessant zijn om verder in te gaan op theorievorming omtrent identificatie en desidentificatie om (delen van) verschijnselen in de Tweede Wereldoorlog te verklaren. Wellicht zouden in de toekomst specifieke vragen opgenomen kunnen worden teneinde een betrouwbaardere meting van identificatie te kunnen waarmaken. In ons paper waren we voor de interpretatie sterk afhankelijk van ons theoretisch kader om de houding ten opzichte van een bepaalde groep (Joden of Duitsers) te interpreteren als identificatie of desidentificatie. Vervolgonderzoek zou aan zeggingskracht kunnen winnen door identificatie als zodanig te operationaliseren en aan respondenten voor te leggen. In ieder geval mag onderzoek naar identificatie en desidentificatie in de Tweede Wereldoorlog als cohesievraag niet ontbreken. Net als voor cohesie in het algemeen, geldt immers ook voor identificatie: hoe meer een samenleving onder druk staat, des te sterker cohesie en processen van (des)identificatie een cruciale rol gaan spelen in deze maatschappij.

Literatuur

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Blom, J.C.H. (1997). Exploitatie en nazificatie. De Nederlandse samenleving onder nationaal-socialistisch bestuur 1940-1945. In: H.D. Flap en W.A. Arts (Red.), *De organisatie van de bezetting* (pp.17-30). Amsterdam: University Press.

Eriksen, T.H. (1993). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives* (2nd ed.). London: Pluto Press.

Eriksen, T.H. (2004). *What is Anthropology?* London: Pluto Press.

Hart, H. 't., Dijk, J. van, Goede, M. de, Jansen, W. & Teunissen, J. (1998). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.

Huijts, T. (2005) *Onze Lieve Heer was ook een Jood*. (paper)

Jong, L., de. (1990). *De bezetting na 50 jaar, deel 1*. 's Gravenhage: SDU Uitgeverij.

Lammers, C.J. (1990). *Macht en gezag van de Duitse bezetter*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Lammers, C.J. (2005). *Vreemde Overheersing*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Schneider, M. (1949). *De Nederlandse krant. Van "nieuwstydinghe" tot dagblad*. Amsterdam: P.N. van Kampen & zoon.

Swaan, A. de (1993). *Sociale identificatie in uitdijende kring: over emotionele betrokkenheid in sociogenetisch perspectief*. Universiteit Utrecht.

Swaan, A. de (1997). Utdijende kringen van desidentificatie: gedachten over Rwanda. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 24,1.

- Swaan, A. de (2003). *Moord en de staat: Over identificatie, desidentificatie en massale vernietiging. (Huizinga-lezing 2003)*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). An integrative theory of intergroup behaviour. In W.G. Austin & S. Worchel (eds.). *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33-47. Monterey, Calif.: Brooks/Cole.
- Taylor, D.M. & Moghaddam, F.M. (1987). *Theories of Intergroup Relations*. Westport: Praeger.
- Ultee, W.C. & Flap, H.D. (1996). De Nederlandse paradox: Waarom overleefden zoveel Nederlandse joden de Tweede Wereldoorlog niet? In H. Ganzeboom & S. Lindenberg (eds.), *Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler*, 185-197. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Ultee, W. & H. Flap (1996). De Nederlandse paradox.
- Ultee, W.C., Arts, W.A. & Flap, H.D. (2003). *Sociologie: Vragen, uitspraken en bevindingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Verkijk, D. (1974). *Radio Hilversum 1940-1945: De omroep in de oorlog*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Bijlage I – Correlatietabel

Tabel 11 - Correlatietabel voor alle gebruikte variabelen.

		Geslacht	Houding Duitsers	Houding joden	Leeftijd	Katholiek	Protestant	Gereformeerd	Contact joden	Contact Duitsers neutraal	Contact Duitsers negatief	Contact Duitsers positief	Illegale blaadjes	Illegale radio
Opleiding	R	-0,251**	-0,141**	0,033	-0,071	-0,164**	0,048	-0,031	0,144**	0,131**	0,143**	-0,079	0,239**	0,177**
	N	220	173	155	221	211	220	221	141	213	205	214	212	209
Illegale radio	R	0,090*	-0,040	0,178**	0,079	0,010	0,063	-0,025	0,308**	0,039	-0,003	0,028	0,094*	
	N	210	163	149	211	202	210	211	135	203	194	204	205	
Illegale blaadjes	R	-0,098*	-0,091	0,056	-0,045	-0,195**	0,249**	0,260**	0,191**	0,109*	0,172**	0,213**		
	N	213	165	152	214	206	213	214	136	206	198	207		
Contact Duitsers positief	R	-0,073	-0,002	-0,013	-0,091*	0,090*	-0,066	-0,065	0,205**	0,101*	0,134**			
	N	214	169	152	215	206	214	215	135	207	201			
Contact Duitsers negatief	R	-0,169**	-0,186**	0,001	0,009	-0,147**	0,058	0,034	0,090	0,091				
	N	205	165	149	205	197	204	205	132	198				
Contact Duitsers neutraal	R	0,073	-0,062	-0,002	-0,016	-0,069	0,006	-0,064	0,192**					
	N	215	168	151	215	205	214	215	137					
Contact joden	R	-0,040	-0,202**	0,175**	-0,039	0,005	-0,021	-0,202**						
	N	152	122	121	152	144	152	152						
Gereformeerd	R	0,018	-0,005	-0,023	0,009	-0,389**	0,136**							
	N	222	174	156	223	213	222							
Protestant	R	-0,022	0,068	-0,036	0,049	-0,591**								
	N	221	173	156	222	212								
Katholiek	R	0,090*	0,019	-0,012	-0,095*									
	N	212	167	150	213									
Leeftijd	R	-0,025	0,156**	0,084										
	N	222	174	156										
Houding Joden	R	-0,004	-0,078											
	N	156	126											
Houding Duitsers	R	0,041												
	N	173												

** = sign.P<.05

* = sign.P<.10

Bron: DNO 2005-2006

Bijlage II – Interviewverslag Mariska

Nadat bij het vak Micro-Macro sociologie duidelijk was geworden dat we een zestal interviews moesten afnemen, ben ik eens hard gaan nadenken over hoe ik aan respondenten moest komen. Mijn familie woont aan de andere kant van het land, en aangezien ik daar niet al te vaak meer ben, leek het me, gezien de tijd, geen optie om alle zes de interviews met hen te houden. Ik moest dus op zoek naar een aantal mensen die in (de buurt van) Nijmegen woonden. Echter, mijn kennissenkring van (hoog)bejaarde mensen is hier niet bepaald talrijk, dus enige hulp was geboden. Daar kwam bij dat ik me een beetje moreel verplicht voelde om tenminste een paar protestanten in de dataset te krijgen, omdat ik die in ieder geval had gehad wanneer ik wel binnen mijn familie aan het interviewen was gegaan.

Een vriendin van mij vertelde ik over mijn opdracht, en zij bood meteen hulp. Ze werkt als hulp in de huishouding bij een wat oudere, protestantse dame en wilde wel vragen of die mee wilde doen met mijn interview. Helaas bleek zij nog niet oud genoeg te zijn, maar ze bood wel aan om een aantal van haar kennissen te benaderen. Dat aanbod sloeg ik natuurlijk niet af. Ik had niet durven dromen wat haar aanbod opleverde. Binnen korte tijd had ik vier telefoonnummers en ik kon gaan bellen. Alle vier de respondenten waren door de betreffende mevrouw al ingelicht, waardoor het geen problemen opleverde om ze daadwerkelijk mee te laten doen. Allen behoorden tot de protestantse gemeente, dus dat was een mooie bijkomstigheid.

Vervolgens was ik er natuurlijk nog niet. De vriendin die mij aan de andere respondenten had geholpen, had eerder ook nog gewerkt bij een non. Die heb ik ook benaderd, en ook zij wilde graag meedoen. Tenslotte was het de bedoeling dat ik mijn laatste interview zou houden met mijn opa. Helaas overleed vlak voor het weekend waarin dit gepland was een zwager van mijn opa en oma. Op de dag van het interview was de begrafenis en mijn opa had dus wel iets anders aan zijn hoofd dan een interview over de oorlog. Daar dit het laatste weekend was voordat alle interviews ingevoerd moesten worden, is het niet meer gelukt om nog een zesde interview te realiseren.

Graag wil ik hier ook nog van de mogelijkheid gebruik maken om mijn ervaringen met de vijf interviews op te schrijven, zodat latere studenten daar misschien iets aan hebben.

Respondent 511

Mijn eerste respondent was een vrouw van 86 jaar, geboren en getogen in Nijmegen zelf. Zij woonde tijdens de oorlog in een wijk waar ik ook een tijd gewoond heb, en dat maakte het interview extra bijzonder. Er kwamen allemaal gebouwen, straten etc. voor in haar verhaal, die ik zelf ook ken. Het is bijvoorbeeld een gek idee dat er in de oorlog heel veel soldaten in en om de Berg en Dalseweg zaten. Door haar verhalen kijk ik nu toch wel even anders naar een aantal gebouwen als ik over de Berg en Dalseweg fiets.

Wat erg veel indruk heeft gemaakt uit de verhalen van deze mevrouw was de zelfverzekerdheid en moed die zij bezat. Mevrouw werkte op een kantoor waar veel NSB'ers zaten, in een gebied waarin de meeste Duitse soldaten hun kampen hadden opgeslagen. Toch weerhield het haar er niet van om te helpen met het kopiëren en verspreiden van illegale stencils. Zij ging gerust met een handtas vol illegale papieren over straat, zonder bang te zijn om opgepakt te worden. Zelfs het feit dat haar broer werd opgepakt door de Duitsers leidde er niet toe dat zij stopte met haar werkzaamheden.

Respondent 512

Mijn tweede interview was met een 83-jarige man, die tijdens de oorlog ook in Nijmegen woonachtig was. Tijdens dit gesprek werd ik als eerste geconfronteerd met de moeilijkheden die het interviewen van ouderen met zich mee kan brengen. Het verhaal wat de respondent vertelde, klopte niet op alle punten. Zo meldde hij aan het begin van het interview dat zijn ouders al overleden waren voor de oorlog begon, maar later in het interview vertelde hij oorlogsverhalen waarin zijn ouders wel voorkwamen. Hij vertelde bijvoorbeeld dat zijn vader altijd naar Radio Oranje luisterde. Ook wist deze respondent bijvoorbeeld niet meer precies wanneer hij getrouwd was, maar dat kan ook hebben gelegen aan het feit dat hij trouwde 'met de handschoen'.

Het interview zelf bevatte verder interessante informatie over bijvoorbeeld zijn activiteiten in Nederlands-Indie. Hij was daar vrijwillig heengegaan, omdat het avontuur hem wel aansprak en omdat twee van zijn zussen daar zaten. Het was grappig om te horen dat iedereen naar de buitenwereld toe verkondigde dat men 'voor volk en vaderland' naar Indie ging, maar dat de meesten er in de praktijk hele andere redenen voor hadden.

Respondent 513

De derde respondent was ook een man, 85 jaar en de oorlog meegemaakt in Veenendaal. Gezien zijn woonplaats een interessant persoon, omdat Veenendaal aan de rand van de

Grebbelinie lag, en de oorlog zich daar dan ook in alle hevigheid heeft afgespeeld. Dat begon al met gedwongen evacuatie aan het begin van de oorlog, en eindigde met een aantal heftige laatste maanden, waarbij de Duitsers alles op alles zetten om zich niet te hoeven overgeven.

Wat mij uit dit interview het meeste is bijgebleven zijn de verhalen over de zus van de respondent die in concentratiekamp Vught heeft gezeten. De respondent had ook een boek over de oorlog in Veenendaal, waardoor hij zijn verhaal kon ondersteunen met bijvoorbeeld foto's. Enerzijds was dit natuurlijk heel interessant en nuttig voor het onderzoek, maar anderzijds maakte het ook dat de antwoorden op zijn vragen soms meer gebaseerd waren op de gegevens uit het boek, dan op zijn eigen mening. Nu is het natuurlijk altijd lastig om te controleren of de respondent zich baseert op eigen ervaringen, of dat hij zich een mening heeft gevormd aan de hand van bijvoorbeeld naslagwerken, maar in dit interview was die overlap wel erg opvallend aanwezig.

Respondent 516

Mijn eerste respondent van de tweede interviewronde was een 87-jarige non, die opgroeide in Amsterdam (Jordaan) en daar ook het begin van de oorlog meemaakte. Ik had van tevoren verwacht dat dit interview weinig informatie zou opleveren, vanwege het feit dat de non in het klooster had gezeten tijdens de oorlog, maar juist haar ervaringen in de eerste maanden (toen ze nog niet ingetreden was), waren erg interessant. Temeer ook, omdat ze in Amsterdam woonde, waar het percentage Joden heel hoog lag. Bij haar ouders thuis zijn ook een tijdje onderduikers geweest, en daar wist ze ook wel het een en ander over te vertellen. Zelf zat ze in die periode al in het klooster en heeft ze daarvan dus niet veel meegemaakt. Het was zeker interessant om te horen hoe de non geïnformeerd werd over wat er in de oorlog gebeurde, hoewel dat ten strengste verboden was in het klooster. Allerlei listige trucjes (kranten die als wc-papier dienden werden aan elkaar geplakt, er werden gecodeerde brieven geschreven etc.) maakte dat ze toch best nog wel wat kon vertellen over gebeurtenissen in de oorlog.

Lastig hier was, dat er nog een persoon in huis was, die zelf wel probeerde om ons met rust te laten, maar die door de respondent steeds werd betrokken in het gesprek. Zij had ook allerlei verhalen over de oorlog, maar daar kon ik natuurlijk niet zoveel mee. Het was wel goed om te zien, dat ze elkaar qua mening niet beïnvloedde. Zo beweerde mijn respondent dat ze vond dat men veel meer had moeten doen voor de Joden, terwijl haar huisgenote daar anders over dacht. Hier ontstond een kleine discussie over, maar beide dames hielden voet bij stuk. Dat is voor mij dan ook een reden om aan te nemen dat de respondent zich niet heeft laten beïnvloeden door de aanwezigheid van een derde persoon.

Respondent 517

Mijn laatste interview was het langste en indrukwekkendste. Hoewel ik al veel mooie, ontroerende en ook schokkende verhalen had gehoord, had deze man (83 jaar, oorlog meegemaakt in Nijmegen) toch wel de meest indrukken verhalen. Om te beginnen had hij zelf gedurende het grootste gedeelte van de oorlog ondergedoken gezeten in Friesland en daar veel gezien en beleefd met het verzet. Vooral de manier waarop hij sprak over zijn leven toen, maakte indruk. Zo vertelde hij dat hij zich op het station moest melden om naar Duitsland te gaan. Hij ging met zijn spullen naar het station en pakte 'gewoon de andere trein'. Alsof het de normaalste zaak van de wereld was dat je onder het oog van de Duitsers niet in hun trein, maar in die naar Zwolle stapte. Ik vond het nogal gewaagd, maar de respondent kende die angst ogenschijnlijk niet. Zijn vrouw heeft hij ook tijdens zijn onderduikperiode ontmoet, en dat was voor hem dan ook iets heel positiefs dat hij had overgehouden aan de oorlog.

Wat het meest opvallend was, was dat hij kon illustreren hoe goed het ondergrondse netwerk in elkaar zat. Zijn vader, een belangrijke verzetsmedewerker, werd uit huis gehaald toen de respondent al in Friesland zat. Bij de arrestatie werd het hele huis overhoop gehaald, waarbij ook een reu met het duikadres van de zoon werd gevonden. Nog diezelfde nacht, werd dat bericht vanuit Nijmegen naar Friesland doorgeseind, zodat de respondent en de andere onderduikers meteen ergens anders konden onderduiken.

Ik was geschokt door de verhalen over (sommige) Joodse onderduikers. In mijn beleving zijn Joodse onderduikers altijd dankbaar geweest voor het feit dat mensen hen hulp boden. In navolging van beelden uit bijvoorbeeld de film over Anne Frank, denk ik bij onderduiken dan ook aan mensen die overdag heel erg op hun hoede waren en zo min mogelijk geluid maakten. Mijn respondent vertelde echter dat er in Friesland onderduikers waren die zich helemaal niet aan de regels van het huis hielden. Die bijvoorbeeld toch gewoon naar buiten wilden etc. Op die manier brachten zij andere onderduikers, en de mensen bij wie ze zaten ondergedoken behoorlijk in gevaar. Dat ging zelfs zo ver, dat de respondent het wel eens heeft meegemaakt dat ze de onderduikers die zorgde voor dat gevaar moesten vermoorden.

Al met al heb ik heel erg veel geleerd van de interviews. Natuurlijk allereerst methodisch gezien, maar bovenal is mijn kennis over de oorlog sterk uitgebreid. Ik ben afgelopen week naar de film *Zwartboek* geweest, en het was bijzonder om te zien hoe ik verhalen van respondenten kon herkennen in of reflecteren op sommige delen van de film. Ik heb met hele andere ogen naar de film kunnen kijken.

Hoewel de data-verzameling op zich een behoorlijke klus was, zie ik nog mogelijkheden genoeg voor de komende jaren om gegevens te blijven verzamelen. Ik ben in ieder geval vrij gemakkelijk aan respondenten gekomen, en mijn ervaring is ook dat deze groep mensen graag mee willen werken. Je moet er als interviewer rekening mee houden dat de respondenten na afloop bijvoorbeeld nog een kop thee met je willen drinken en andere dingen wilt vertellen. Tip is dus om je interviewtijd in ieder geval zeer ruim te plannen. De respondent doet iets voor jou, en in mijn ogen is het dan ook logisch dat je daar dan ook iets tegenover stelt. Het is heeft bij mij geleid tot hele interessante gesprekken en vooral tot een waardevolle uitbreiding van mijn kennis over de oorlog. Alleen daarom al zou ik ervoor willen pleiten dat getracht wordt om zo lang als mogelijk is door te gaan met deze opdracht!

Bijlage III – Interviewverslag Jeroen

Het is niet altijd even makkelijk om voldoende respondenten op het spoor te komen die een totaal andere laag van de bevolking vertegenwoordigen dan jezelf. Natuurlijk, de meest toegankelijke plaats om te zoeken is in je familie, die in mijn geval in Maastricht woont. Mijn beide oma's konden en wilden meedoen, maar één van mijn opa's is een paar jaar geleden overleden, en de ander is te jong voor het onderzoek (geboren in 1933 en heel blij dat hij eens ergens 'te jong' voor was). Welgeteld waren er dus twee van de zes benodigde respondenten redelijk makkelijk bereikbaar. Mijn persoonlijke kennissenkring onder 75-plussers is niet erg uitgebreid en dus besloot ik vanuit mijn beide oma's verder te zoeken. Uiteindelijk bleek de vader van een tante van mij wel te porren voor een interview, en vond ook een broer van mijn oma aan vaders zijde het leuk om iets over de oorlog te vertellen. Tot slot heb ik nog een buurman van mijn opa en oma geïnterviewd. Mijn advies aan studenten van komende jaren is om zoveel mogelijk mensen in je familie te vertellen dat je ouderen zoekt. Geef ze de 'vereisten' (dus vóór 1930 geboren), en zeg erbij dat als ze twijfelen of iemand in aanmerking komt, ze even contact met je opnemen. Je weet maar nooit wie je aan een respondent kan helpen. De vader van mijn tante was ik bijvoorbeeld zelf nooit opgekomen. Ik heb mijn moeder een aantal keren gepord om eens op zoek te gaan, zij vertelde het aan mijn oma, die het aan mijn tante vertelde (als mijn oma dingen weet dan gaan die al snel als een lopend vuurtje door de familie, maak gebruik van dit soort mensen), en zij vroeg het vervolgens aan haar vader. Zo gaan deze dingen. Als er meer tijd was geweest had ik ook nog kunnen vragen naar ouders van andere (aangetrouwde) ooms en tantes, andere broers of zussen van opa's en oma's, broers van broers, vrienden van reeds geïnterviewde mensen, etc. Ook grootouders van vrienden zouden je bijvoorbeeld verder kunnen helpen. Houd opties open en werp een breed net uit.

Een zesde respondent is er helaas niet van gekomen. Als er meer tijd beschikbaar was geweest, zou het waarschijnlijk wel gelukt zijn om meerdere respondenten te vinden. Nu was het echter moeilijk om alle interviews in de weekenden te plannen (ik ga alleen in de weekenden naar Maastricht). Respondenten in Nijmegen zoeken om dit probleem op te lossen zou lastig zijn geweest voor iemand die geen ouderen kent in deze stad. De enige ingang (die ik heb kunnen bedenken) zou dan een bejaardencentrum zijn geweest, en die zijn – naar ik aanneem – al eerder door andere studenten benaderd. Mijn weekenden in Maastricht plande ik dus vol met interviews. Andere afspraken moesten worden afgezegd, en de interviews duren redelijk lang (reken een dagdeel) per stuk. Tijd is dus schaars. De duur per interview varieert

overigens sterk, maar ik zou mensen die in de komende jaren interviews gaan afnemen toch adviseren om bij elk interview rekening te houden met een dagdeel interviewen. Zeker als het mensen zijn die je kent is de situatie vaak redelijk informeel (hoewel een opnameapparaat en een vragenlijst op papier de setting heel wat formeler maakt), en is de tijd die je kwijt bent niet alleen de tijd van het interview, maar van je hele bezoek.

Niet alleen de duur van elk interview verschilde, maar ook wat deze mensen mij te vertellen hadden. Ik zal in de komende alinea's kort ingaan op wat er speciaal was aan elke respondent, en hoe het interview verliep. Ik noem ze – hoe onpersoonlijk – bij hun nummer, om een zekere mate van privacy te kunnen garanderen, en geef ze een verzonden naam, om de leesbaarheid van dit verslag te vergroten. Hoe ik ze gevonden heb staat hierboven, en wat hun antwoorden waren staat in de dataset. Dit zijn hun eigenaardigheden en mijn ervaringen.

531 – ‘Anja’

Mijn oma Anja gaf steeds keurig antwoord op mijn vragen. Ik gaf aan het begin van het interview de instructie dat sommige vragen een ‘open’ vraag zijn, en andere vragen een ‘gesloten’ vraag. Ik legde haar uit wat het verschil hiertussen was en dat ik haar steeds zou instrueren wat voor soort antwoord er van haar verwacht werd. Ze hield zich bij elke vraag dus heel netjes aan deze opdracht, en dat maakte het interview redelijk vlot en overzichtelijk.

Ik merkte toen ik binnenkwam dat Anja wel een beetje zenuwachtig was voor het interview. Ze wilde het niet laten merken, en ze wist het ook aardig te verbergen, maar uit hoe ze sprak, en hoe ze zich bewoog bleek dat ze al een tijdje hierop had zitten wachten. Ik stelde haar gerust door te benadrukken dat ik nu niet iemand anders was dan normaal, en dat we gewoon met elkaar konden praten zoals we dat ‘normaal’ zouden doen. Natuurlijk, nu was er een opnameapparaatje en een gestructureerde vragenlijst. Mijn rol was anders, die van haar ook. Toch, zo vertelde ik haar, was ik nu niet plotseling iemand anders, en hoefde ze niet anders te reageren. Ze vroeg nog of ze nu Nederlands tegen me moest praten, maar ik zei dat we het interview gewoon in het Maastrichts zouden doen, zoals we normaalgesproken ook een gesprek zouden voeren. Het kunnen gebruiken van haar ‘eigen’ taal leek haar gerust te stellen.

Anja heeft een ontzettend goed geheugen. Zij herinnerde zich met haar 79 jaar dingen veel scherper dan ik zou kunnen in mijn 23^e jaar. Ook dit maakte het interview plezierig. Ze twijfelde weinig, wist snel te antwoorden, en wist veel te vertellen. Doordat ze zich veel kon herinneren duurde het interview echter redelijk lang. Niet erg natuurlijk, want zo komen we des te meer te weten over hoe zij de Tweede Wereldoorlog heeft ervaren.

532 – ‘Myra’

Toen ik aan mijn moeder vroeg of ze dacht dat mijn oma Myra zin zou hebben om mee te doen aan mijn interviews, kreeg ik een antwoord dat ik niet had verwacht. Ze zou wel mee willen doen, maar ze wist niet zeker hoe ze op het verzoek zou reageren. Wat ik nog niet wist toen ik dit aan mijn moeder vroeg, was dat de vader van Myra NSB-er was. Binnen de familie word hier niet echt over gesproken, en de stilte rondom dit gegeven was misschien al voldoende aanwijzing om van het interview af te zien. Ik besloot haar dit weekend op haar verjaardag te vragen of ze het leuk zou vinden om mee te doen, en het interview zélf uit te stellen tot het volgende weekend. Ik heb niet rechtstreeks gevraagd of ze het leuk zou vinden om mee te doen met het interview, maar alleen laten vallen dat ik op zoek was naar mensen die vóór 1930 geboren zijn.

Ze bleek geïnteresseerd. Ik was blij dat ze mee wilde doen, niet in de laatste plaats omdat ik zo ook meer kon leren over de motieven van mensen om bij de NSB te gaan. Door alleen mensen in de steekproef te hebben die ‘tegen’ NSB-ers waren (of zijn) missen we de helft van het spectrum dat er gedurende de bezetting bestond. Mijn oma bleek veel meegemaakt te hebben in de oorlog. Meer dan ik had verwacht in elk geval. Ze had diverse malen bombardementen meegemaakt. Ze is gevlucht tijdens de oorlog. Niet voor de Duitsers, maar voor de Amerikanen tijdens de bevrijding. Ze gingen naar Duitsland, waar ze nog gewerkt heeft. Later zijn ze naar Groningen (het uiterste andere puntje van Nederland) verhuist, waar de Duitse bezetting nog standhield, terwijl Maastricht al bevrijd was. Daar heeft ze de hongerwinter meegekregen, hoewel ze naar eigen zeggen niet erg geleden heeft. Bij de bevrijding werd zij met haar gezin direct door losgeslagen meutes Nederlanders in een fabriekshal opgesloten en erg slecht behandeld. Zelf noemde ze deze fabriekshal een ‘concentratiekamp’. Een interessante vergelijking, vond ik zelf. Na verloop van tijd zijn ze terugverplaatst naar Maastricht, waar haar vader en broer een straf moesten uitzitten vanwege sympathie met de NSB. Haar zus is slachtoffer geworden van het kaalscheren van ‘moffenhoeren’, terwijl zij nooit iets met Duitsers heeft gehad. Het enige dat ze verkeerd had gedaan (aldus mijn oma) was dat haar vader NSB-er was. Ook lang na de oorlog is mijn oma nog bespuugd en ontweken door mensen die wisten dat haar vader NSB-er was...

533 – ‘Harry’

Harry had veel te vertellen over de oorlog. Niet alleen de Tweede Wereldoorlog, maar ook zijn tijd in Nederlands Indië en zijn tijd in Korea. Harry had een massa aan boeken over de Tweede Wereldoorlog (en de andere oorlogen waar hij bij betrokken is geweest). In zijn huiskamer

stonden rekken vol, en in de kelder heeft hij naar eigen zeggen ook nog “honderden” boeken. Interessant om een man die zoveel informatie heeft verzameld en erg veel van de oorlog(en) heeft meegekregen te horen vertellen over zijn ervaringen.

Eén nadeeltje; Harry was stokdoof. Een jengelend kind en een bemoeizuchtige vrouw bevorderden deze situatie ook niet. Het was erg lastig communiceren, en ik heb dan ook voor de strategie gekozen om zo weinig mogelijk nieuwe vragen te stellen, en zo veel mogelijk door te vragen, waardoor alle antwoorden die ik nodig had toch aan bod kwamen. Dit bleek goed te werken, en uiteindelijk is het een heel interessant gesprek geworden. Zijn dochter, die bij het interview aanwezig is geweest, vertelde me later dat ze hem nog nooit zo openhartig had horen vertellen, en al helemaal niet over zijn oorlogservaringen. Een complimentje, vond ik, ook al realiseer ik me heel goed dat het makkelijker is om over moeilijke dingen met mensen die je minder goed kent te spreken. Het vertrouwen dat Harry in mij bleek te hebben vond ik desalniettemin vleidend.

Na afloop van het interview heeft Harry me nog een hoop van zijn boeken, medailles en foto's laten zien. Voorzichtig heb ik door de spullen die hij maar bleef aansjouwen gebladerd en bewonderd. Het was mooi om te zien hoe zo'n oude man met zoveel trots herinneringen ophaalde aan vervlogen tijden.

534 – ‘Hendriksen’

Iedereen in de buurt spreekt over hem aan de hand van enerzijds zijn achternaam, of anderzijds de bijnaam ‘De Hollander’. Het is misschien dan ook niet verwonderlijk dat Hendriksen de enige (van origine) Nederlands sprekende persoon van al mijn respondenten was. Zijn verhaal week inhoudelijk dan ook af van de anderen. Hendriksen groeide op in een dorpje in de buurt van Den Haag en Rotterdam. Hij heeft het bombardement op Rotterdam van dichtbij gezien (‘je kon de vlammen zien opblaaien’), en de bezetting in zijn gebied leek heviger dan dat van mijn andere respondenten.

Ook Hendriksen hoorde niet meer zo goed. Communicatie was met hem makkelijker, omdat de jengelende kinderen en de bemoeizuchtige vrouw ontbraken, die bij Harry het gesprek bemoeilijkten. Tot zijn spijt: zijn vrouw is enige jaren geleden overleden en zijn kinderen bezoeken hem bij hoge uitzondering. Hendriksen was dan ook blij dat er eens iemand op bezoek kwam. Ik vond het bijna zielig om hem weer achter te laten na afloop van het interview.

535 – ‘Sam’

Sam is een zachtaardige man met een heel goed geheugen. In een hoekje van de woonkamer zat zijn vrouw tijdens het interview stilletjes te puzzelen. Pas na afloop kwam ze erbij zitten. Ook Sam had een interessant verhaal te vertellen. Vooral omdat het verhalen van andere respondenten op niet verwachte wijzen aanvulde. Ik kan hier helaas niet dieper ingaan op wat deze aanvulling precies is. Ik heb hem beloofd niet publiek te maken wat hij me vertelde toen hij halverwege het interview vroeg of het opnameapparaatje even uit mocht. Ik zal dat dan ook niet doen.

Ook Sam leek zich al goed voorbereid te hebben voordat ik kwam. Hij had al besloten waar hij zou gaan zitten, waar ik het beste kon gaan zitten, hoe we het het beste konden aanpakken en wanneer zijn vrouw erbij zou mogen komen zitten. Sam luisterde goed naar de instructies die ik hem aan het begin van het interview gegeven had, en gaf heel gestructureerd en – op het eerste gezicht – eerlijk antwoord. Na het interview hebben we wat hij mij verteld had nog eens ‘informeel’ doorgenomen en zijn ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog en daarna (hij is vrijwillig naar Nederlands Indië gegaan als militair) besproken in het licht van de hedendaagse politiek. Toen Sam me naar de lift terug bracht vertelde hij me dat hij het leuk vond om weer eens herinneringen te hebben opgehaald. Ik dacht hetzelfde.

Bijlage IV – Syntax

```
** Voorbereiden voor gebruik en aanmaken variabelen.

recode v14
  (1=0)
  (2=1)
  (else=sysmis)
into gehuwd .

rename variables (v1=geslacht).
rename variables (v7a=opleiding).
compute leeftijd.interview = golf - (v2c + 1900).
compute leeftijd.begin.oorlog = 1940 - (v2c + 1900).
compute leeftijd.trouwen = v15c - v2c.

freq leeftijd.interview leeftijd.begin.oorlog leeftijd.trouwen.

variable labels gehuwd 'Is respondent gehuwd (geweest)?'.
exe.

*** Schaalconstructie.

** Integratie in religieuze zuil.

freq v29a1 v29a2.
freq v29b1 v29b2.
freq v30a v30b.

recode v30a v30b
  (1=0.25)
  (2=0.50)
  (3=0.75)
  (4=1)
  (5=1.5)
into kerkgangvader kerkgangmoeder .
exe.

freq v30a v30b kerkgangvader kerkgangmoeder.

compute Katholiek = 0.
compute Protestant = 0.
compute Gereformeerd = 0.

* punten voor religie ouders en kerkgang ouders:

do if v29a1 eq 2.
  compute Katholiek = Katholiek + kerkgangvader.
end if.

do if v29a1 eq 3.
  compute Protestant = Protestant + kerkgangvader.
end if.

do if v29a1 eq 4.
  compute Gereformeerd = Gereformeerd + kerkgangvader.
end if.
```

```

do if v29b1 eq 2.
compute Katholiek = Katholiek + kerkgangmoeder.
end if.

do if v29b1 eq 3.
  compute Protestant = Protestant + kerkgangmoeder.
end if.

do if v29b1 eq 4.
  compute Gereformeerd = Gereformeerd + kerkgangmoeder.
end if.

exe.

freq Gereformeerd Katholiek Protestant.

* punten voor religieuze lagere school.

freq v8a v8b.

do if v8a eq 2.
  compute Katholiek = Katholiek + 0.5.
end if.

do if v8a eq 3.
  compute Protestant = Protestant + 0.5.
end if.

exe.

* punten voor kerklid en kerkgang respondent begin, midden en einde van de oorlog.

freq v109a v109b v109c.

recode v109a v109b v109c
(1=0.25)
(2=0.50)
(3=0.75)
(4=1)
(5=1.5)
into kerkgangbegin kerkgangmidden kerkgangeinde .
exe.

compute kerkgang.oorlog = mean(kerkgangbegin,kerkgangmidden,kerkgangeinde).
exe.

freq kerkgang.oorlog.

do if v107a eq 2.
  compute Katholiek = Katholiek + kerkgang.oorlog.
end if.

do if v107a eq 3.
  compute Protestant = Protestant + kerkgang.oorlog.
end if.

do if v107a eq 4.

```

```
compute Gereformeerd = Gereformeerd + kerkgang.oorlog.  
end if.
```

* punten voor religieuze vereniging.

```
recode v114a  
(2 thru 5 = 1)  
(1 = 0)  
(else = sysmis)  
into sportvereniging .  
exe.
```

```
do if sportvereniging eq 1.
```

```
do if v115a eq 2.  
compute Katholiek = Katholiek + 0.5.  
end if.
```

```
do if v115a eq 3.  
compute Protestant = Protestant + 0.5.  
end if.
```

```
end if.
```

```
do if v116a eq 2.  
compute Katholiek = Katholiek + 0.5.  
end if.
```

```
do if v116a eq 3.  
compute Protestant = Protestant + 0.5.  
end if.
```

```
freq v117b.
```

* LET OP: v117b moeten we nog coderen naar katholiek / protestant / gereformeerd!.

```
do if v117a eq 2.  
compute Katholiek = Katholiek + 0.5.  
end if.
```

```
do if v117a eq 3.  
compute Protestant = Protestant + 0.5.  
end if.
```

```
do if v117a eq 4.  
compute Gereformeerd = Gereformeerd + 0.5.  
end if.
```

* Punten voor omroepvereniging.

```
freq v137.
```

```
do if v137 eq 2.  
compute Katholiek = Katholiek + 0.5.  
end if.
```

```
do if v137 eq 3 OR v137 eq 5.  
compute Protestant = Protestant + 0.5.  
end if.
```

exe.

** KLAAR met schaal voor integratie in religie. Inspectie schaal:

freq Katholiek Protestant Gereformeerd.
des Katholiek Protestant Gereformeerd.

** Het is beter om (met name voor Gereformeerden) deze schalen in te delen in een aantal categorieën. niet elke schaal heeft even veel mogelijkheden gehad om toe te nemen (gereformeerden niet). Misschien kunnen we gebruik maken van MEAN

** Gecodeerd: houding tov joden en houding tov Duitsers.

recode Houding.Joden
(1 thru 2=0)
(4 thru 5=1)
(else = sysmis)
into Houding.Joden.Dichotoom.
exe.

recode Houding.Duitsers
(1 thru 2.9 = 0)
(3.1 thru 5 = 1)
(else = sysmis)
into Houding.Duitsers.Dichotoom.
exe.

** Schaal Contact met Joden.

recode v144a
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #contactbuurt.

recode v144b
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #contactwoonplaats.

recode v145a
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #sterbuurt.

recode v145b
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #sterwoonplaats.

recode v149a
(1 = 1)

```

(2 = 0)
(else = sysmis)
into #opgehaaldbuurt.

recode v149b
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #opgehaaldwoonplaats.

recode v152a
(1 = 0)
(2 = 1)
(else = sysmis)
into #ondergedoken.

compute #contact = MEAN.1(#contactbuurt, #contactwoonplaats).

compute Contact.Joden.sterCOMBIwoon = MEAN.4(#sterbuurt, #sterwoonplaats, #opgehaaldbuurt,
#opgehaaldwoonplaats, #ondergedoken) + #contact.

compute Contact.Joden.sterPLUSwoon = MEAN.4(#sterbuurt, #sterwoonplaats, #opgehaaldbuurt,
#opgehaaldwoonplaats, #ondergedoken) + #contactbuurt + #contactwoonplaats.

variable labels Contact.Joden.sterPLUSwoon 'Schaal voor contact met Joden, waarbij contact in de buurt en contact in
de woonplaats NIET opgeteld zijn.'.
variable labels Contact.Joden.sterCOMBIwoon 'Schaal voor contact met Joden, waarbij contact in de buurt en contact in
de woonplaats opgeteld zijn.'.

recode Contact.Joden.sterPLUSwoon
(0 thru 1 = 1)
(1.1 thru 2 = 2)
(2.1 thru 3 = 3)
(else = sysmis)
into Contact.Joden.Cat.

exe.

freq Contact.Joden.sterCOMBIwoon Contact.Joden.sterPLUSwoon.

freq Contact.Joden.cat.

CORRELATIONS
/VARIABLES=Contact.Joden.sterPLUSwoon Contact.Joden.sterCOMBIwoon
Contact.Joden.Cat Houding.Duitsers.Dichotoom Houding.Joden
/PRINT=TWOTAIL NOSIG
/MISSING=PAIRWISE .

** Schaal contact met Duitsers.

* Mate van contact (neutraal).

recode v80a v81a v81b v81c
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #gelegerd #ingekwartierdbuurt #ingekwartierdfamilie #ingekwartierdhuus.

```

```

recode v86
(1 = 0)
(2 = 0.33)
(3 = 0.66)
(4 = 1)
into #hoeVaakDuitseSoldaten.

compute Contact.Duitsers.Neutraal = mean.3(#gelegerd, #ingekwartierdbuurt, #ingekwartierdfamilie,
#ingekwartierdhuus) + #hoeVaakDuitseSoldaten.
exe.

freq Contact.Duitsers.Neutraal.

* Negatief contact.

recode v83a v84a v85a v89 v90 v92a
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #opgepaktResp #opgepaktGezin #opgepaktFamilie #overhalen #afkeuren #geweld.

compute Contact.Duitsers.Negatief = mean.5(#opgepaktResp, #opgepaktGezin, #opgepaktFamilie, #overhalen,
#afkeuren, #geweld).
exe.

* Positief contact (slechts één variabele).

recode v91a
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into Contact.Duitsers.Positief.

* Eerste toetsing op houding tov Duitsers.

REGRESSION
/MISSING LISTWISE
/STATISTICS COEFF OUTS R ANOVA
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/NOORIGIN
/DEPENDENT Houding.Duitsers
/METHOD=ENTER Contact.Duitsers.Neutraal Contact.Duitsers.Negatief
Contact.Duitsers.Positief .

** Schaal Verzetsblaadjes.

freq v133a v133b.

do if v128 = 2 AND v130 = 2.
compute v133a = 3.
compute v133b = 3.
end if.
exe.

freq v133a v133b.

recode v128 v130

```

```

(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #illegaleKrantThuis #illegaleKrantOoms.

recode v133a v133b
(1 = 1)
(2 = 0.5)
(3 = 0)
into #hoeVaakLezen1 #hoeVaakLezen2.

compute #hoeVaakLezen = mean(#hoeVaakLezen1, #hoeVaakLezen2).

compute Lezen.Illegale.Blaadjes = mean.1(#illegaleKrantThuis, #illegaleKrantOoms) + #hoeVaakLezen.
exe.

** Schaal illegale radio.

freq v136 v140a v140b v140c v138a.

* variabele voor wel buitenlandse zenders op radio, maar niet ingeleverd.

compute radio.niet.ingeleverd = 0.
if v136 eq 3 and v138a eq 2 Radio.Niet.Ingeleverd = 1.
if missing(v136) radio.niet.ingeleverd = 99.
recode radio.niet.ingeleverd (99 = sysmis).
value labels radio.niet.ingeleverd
0 radio ingeleverd, radiodistributie of had geen radio
1 had wel radio maar niet ingeleverd.
exe.

freq Radio.niet.ingeleverd.

recode v140a v140b v140c
(1 = 1)
(2 = 0)
(else = sysmis)
into #luisterThuis #luisterOoms #luisterBuren.

compute Luisteren.Illegale.Radio = mean.1(#luisterThuis, #luisterOoms, #luisterBuren) + radio.niet.ingeleverd.
exe.

*****

freq houding.duitsers.

recode Houding.Duitsers
(1 thru 1.9 = 1)
(2 thru 2.9 = 2)
(3 thru 3.9 = 3)
(4 thru 4.9 = 4)
(5 = 5)
into houding.duitsers2.
exe.

variable labels houding.duitsers2 'identiek aan houding.duitsers, maar dan vijf categorieën'.
exe.

```

** TOETSING

* Voorbereiden.

freq katholiek gereformeerd protestant.

* hercoderen:.

recode protestant katholiek
(0 thru 1 = 1)
(1.1 thru 2 = 2)
(2.1 thru 3 = 3)
(3.1 thru 4 = 4)
(4.1 thru 5 = 5)
(5.1 thru 6 = 6)
into protestant2 katholiek2.
exe.

recode gereformeerd
(0 thru 1 = 1)
(1.1 thru 2 = 2)
(2.1 thru 3 = 3)
(3.1 thru 4 = 4)
(4.1 thru 5 = 5)
into gereformeerd2.
exe.

* aantal categorieën verder verkleinen voor eventuele aangepaste analyse.

recode protestant katholiek
(0 thru 2 = 1)
(2.1 thru 4 = 2)
(4.1 thru 6 = 3)
into protestant2 katholiek2.
exe.

**** Achtergrondkenmerken op Joden (Model 1) ****

* totale listwise N:.

des houding.joden leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding katholiek protestant gereformeerd
contact.joden.stercombiwoon.

* achtergrondkenmerken:.

regression
/dependent Houding.Joden
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding.

* N model:

des houding.joden leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding.

**** H1a/b (Model 2) ****

* religie


```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding katholiek protestant gereformeerd.
```

des houding.joden leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding katholiek protestant gereformeerd.

**** H2 (Model 3) ****

```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.joden.sterpluswoon.
```

des houding.joden leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.joden.sterpluswoon.

**** H3 (Model 4) ****

```
compute katholiekxcontact = katholiek * contact.joden.sterpluswoon.
compute protestantxcontact = protestant * contact.joden.sterpluswoon.
compute gereformeerdxcontact = gereformeerd * contact.joden.sterpluswoon.
exe.
```

```
compute katholiekxcontactC = katholiek * contact.joden.stercombiwoon.
compute protestantxcontactC = protestant * contact.joden.stercombiwoon.
compute gereformeerdxcontactC = gereformeerd * contact.joden.stercombiwoon.
exe.
```

```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding katholiek protestant gereformeerd contact.joden.sterpluswoon
katholiekxcontact protestantxcontact gereformeerdxcontact.
```

```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding katholiek protestant gereformeerd contact.joden.stercombiwoon
katholiekxcontactC protestantxcontactC gereformeerdxcontactC.
```

des houding.joden leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.joden.sterpluswoon katholiek protestant gereformeerd.

* over katholieken is iets interessants te melden (Model 4a/b/c/d):

```
regression
/variables houding.joden contact.joden.stercombiwoon katholiek katholiekXcontact leeftijd.begin.oorlog opleiding
geslacht
/dependent Houding.Joden
/enter contact.joden.stercombiwoon leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht.
```

des contact.joden.stercombiwoon leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht.

```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter contact.joden.stercombiwoon katholiek leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht .
```

des contact.joden.stercombiwoon katholiek leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht .

```
regression
/dependent Houding.Joden
/enter contact.joden.stercombiwoon katholiek katholiekXcontact leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht.
```

des contact.joden.stercombiwoon katholiek katholiekXcontact leeftijd.begin.oorlog opleiding geslacht.

regression

/dependent Houding.Joden

/enter contact.joden.stercombiwoon katholiek2 katholiek2Xcontact .

des contact.joden.stercombiwoon katholiek2 katholiek2Xcontact .

**** EIND deel joden ****

**** BEGIN deel Duitsers ****

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.negatief contact.duitsers.positief contact.duitsers.neutraal
lezen.illegale.blaadjes luisteren.illegale.radio.

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.negatief contact.duitsers.positief contact.duitsers.neutraal.

* Te veel verlies van respondenten bij listwise deletion van cases. We houden de N niet gelijk per model.

**** H4 (Model 5) ****

regression

/dependent Houding.Duitsers

/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding .

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding .

**** H4 (Model 6) ****

regression

/dependent Houding.Duitsers

/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.negatief .

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.negatief .

**** H5 (Model 7) ****

regression

/dependent Houding.Duitsers

/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.positief .

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.positief .

**** H6 (Model 8) ****

regression

/dependent Houding.Duitsers

/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.neutraal .

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.neutraal .

**** Contact totaal (Model 9) ****

regression

/dependent Houding.Duitsers

/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.neutraal contact.duitsers.negatief
contact.duitsers.positief.

des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding contact.duitsers.neutraal contact.duitsers.negatief contact.duitsers.positief.

**** H7 (Model 10) ****

regression
/dependent Houding.Duitsers
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding lezen.illegale.blaadjes .
des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding lezen.illegale.blaadjes .

**** H8 (Model 11) ****

regression
/dependent Houding.Duitsers
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio .
des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio .

**** Media totaal (Model 12) ****

regression
/dependent Houding.Duitsers
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio lezen.illegale.blaadjes.
des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio lezen.illegale.blaadjes.

**** Duitsers totaal (Model 13) ****

regression
/dependent Houding.Duitsers
/enter leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio lezen.illegale.blaadjes contact.duitsers.neutraal
contact.duitsers.negatief contact.duitsers.positief.
des leeftijd.begin.oorlog geslacht opleiding luisteren.illegale.radio lezen.illegale.blaadjes contact.duitsers.neutraal
contact.duitsers.negatief contact.duitsers.positief.

Bijlage V – Gecodeerde variabelen

Eerste kolom: Respid

Tweede kolom: Duitsers1

Derde kolom: Duitsers2

Vierde kolom: Houding.Duitsers (is het gemiddelde van Duitsers1 en Duitsers2)

Vijfde kolom: Houding Joden

1	5,00	4,00	4,50	99,00	144	99,00	99,00		4,00
2	5,00	99,00	5,00	4,00	145	99,00	2,00	2,00	5,00
3	2,00	99,00	2,00	4,00	151	5,00	5,00	5,00	3,00
11	99,00	99,00		4,00	152	99,00	1,00	1,00	4,00
12	99,00	2,00	2,00	4,00	153	99,00	99,00		99,00
13	3,00	99,00	3,00	3,00	161	5,00	4,00	4,50	3,00
14	99,00	4,00	4,00	4,00	162	99,00	99,00		99,00
15	5,00	1,00	3,00	5,00	163	99,00	5,00	5,00	99,00
21	5,00	4,00	4,50	99,00	164	99,00	4,00	4,00	99,00
22	5,00	4,00	4,50	99,00	181	2,00	4,00	3,00	99,00
23	5,00	4,00	4,50	99,00	182	99,00	4,00	4,00	2,00
24	5,00	2,00	3,50	99,00	183	2,00	4,00	3,00	99,00
25	99,00	99,00		99,00	191	99,00	1,00	1,00	3,00
31	99,00	99,00		3,00	192	99,00	2,00	2,00	4,00
32	99,00	2,00	2,00	4,00	193	5,00	1,00	3,00	99,00
33	99,00	2,00	2,00	4,00	194	99,00	99,00		99,00
41	99,00	99,00		5,00	195	99,00	1,00	1,00	99,00
42	4,00	99,00	4,00	5,00	201	99,00	4,00	4,00	3,00
43	99,00	99,00		5,00	202	99,00	99,00		99,00
44	5,00	99,00	5,00	5,00	203	5,00	5,00	5,00	3,00
45	99,00	99,00		5,00	211	99,00	99,00		2,00
51	99,00	2,00	2,00	4,00	212	4,00	4,00	4,00	99,00
52	4,00	4,00	4,00	99,00	213	99,00	2,00	2,00	3,00
53	2,00	4,00	3,00	99,00	214	99,00	5,00	5,00	3,00
54	1,00	99,00	1,00	1,00	215	99,00	1,00	1,00	5,00
61	99,00	4,00	4,00	5,00	221	4,00	4,00	4,00	4,00
62	99,00	5,00	5,00	99,00	222	99,00	4,00	4,00	99,00
63	99,00	99,00		4,00	231	2,00	2,00	2,00	5,00
81	99,00	3,00	3,00	5,00	232	4,00	2,00	3,00	5,00
82	99,00	99,00		5,00	233	4,00	5,00	4,50	4,00
83	1,00	3,00	2,00	5,00	234	4,00	2,00	3,00	4,00
91	99,00	99,00		4,00	241	1,00	99,00	1,00	99,00
92	2,00	4,00	3,00	4,00	242	99,00	99,00		99,00
93	99,00	5,00	5,00	5,00	243	99,00	99,00		99,00
101	4,00	99,00	4,00	3,00	244	99,00	5,00	5,00	4,00
102	2,00	99,00	2,00	99,00	251	1,00	4,00	2,50	3,00
103	2,00	4,00	3,00	99,00	252	99,00	4,00	4,00	4,00
111	2,00	4,00	3,00	5,00	253	5,00	99,00	5,00	99,00
112	99,00	5,00	5,00	99,00	254	4,00	4,00	4,00	3,00
113	4,00	5,00	4,50	5,00	255	5,00	5,00	5,00	3,00
114	99,00	5,00	5,00	5,00	261	5,00	5,00	5,00	4,00
121	99,00	99,00		4,00	262	99,00	2,00	2,00	4,00
122	2,00	5,00	3,50	4,00	263	99,00	5,00	5,00	3,00
123	99,00	99,00		5,00	271	99,00	5,00	5,00	4,00
124	99,00	4,00	4,00	5,00	272	99,00	4,00	4,00	3,00
131	99,00	99,00		99,00	273	5,00	4,00	4,50	3,00
132	99,00	4,00	4,00	3,00	281	99,00	99,00		99,00
133	99,00	2,00	2,00	3,00	282	99,00	99,00		99,00
135	99,00	99,00		99,00	283	99,00	99,00		99,00
141	5,00	2,00	3,50	4,00	291	99,00	1,00	1,00	4,00
142	4,00	4,00	4,00	3,00	292	4,00	99,00	4,00	2,00
143	2,00	1,00	1,50	4,00	293	1,00	1,00	1,00	4,00

294	99,00	4,00	4,00	3,00	582	4,00	99,00	4,00	4,00
301	99,00	4,00	4,00	99,00	583	4,00	4,00	4,00	3,00
302	99,00	4,00	4,00	99,00	584	99,00	1,00	1,00	4,00
303	99,00	4,00	4,00	4,00	585	99,00	4,00	4,00	4,00
304	99,00	5,00	5,00	99,00	586	2,00	5,00	3,50	5,00
311	99,00	4,00	4,00	99,00	591	99,00	99,00		99,00
312	99,00	4,00	4,00	99,00	592	99,00	99,00		3,00
313	5,00	1,00	3,00	2,00	593	4,00	1,00	2,50	99,00
314	5,00	1,00	3,00	2,00	596	99,00	1,00	1,00	2,00
315	99,00	4,00	4,00	4,00	597	99,00	4,00	4,00	1,00
321	5,00	5,00	5,00	99,00	601	99,00	1,00	1,00	3,00
322	99,00	99,00		3,00	602	1,00	99,00	1,00	99,00
323	2,00	4,00	3,00	99,00	603	2,00	4,00	3,00	4,00
331	99,00	99,00		99,00	604	5,00	4,00	4,50	3,00
332	5,00	4,00	4,50	2,00	606	5,00	4,00	4,50	4,00
333	99,00	1,00	1,00	5,00	607	99,00	5,00	5,00	4,00
334	99,00	99,00		3,00	611	99,00	99,00		99,00
1001	5,00	4,00	4,50	3,00	612	99,00	5,00	5,00	99,00
1002	99,00	99,00		3,00	613	4,00	4,00	4,00	99,00
269	4,00	2,00	3,00	5,00	616	5,00	4,00	4,50	99,00
501	4,00	4,00	4,00	4,00	617	4,00	2,00	3,00	99,00
502	4,00	1,00	2,50	3,00	618	99,00	2,00	2,00	99,00
506	99,00	99,00		3,00	621	5,00	5,00	5,00	4,00
507	99,00	5,00	5,00	4,00	622	99,00	99,00		4,00
508	99,00	2,00	2,00	4,00	623	2,00	99,00	2,00	3,00
509	1,00	2,00	1,50	99,00	626	99,00	99,00		3,00
511	4,00	5,00	4,50	5,00	627	99,00	99,00		99,00
512	99,00	4,00	4,00	99,00	628	99,00	3,00	3,00	99,00
513	99,00	99,00		4,00	631	1,00	5,00	3,00	4,00
516	99,00	4,00	4,00	99,00	632	5,00	4,00	4,50	3,00
517	99,00	4,00	4,00	4,00	633	4,00	4,00	4,00	4,00
521	2,00	4,00	3,00	4,00	634	1,00	2,00	1,50	99,00
522	5,00	5,00	5,00	3,00	635	1,00	2,00	1,50	4,00
526	5,00	99,00	5,00	2,00	636	2,00	2,00	2,00	99,00
527	5,00	4,00	4,50	4,00	641	99,00	4,00	4,00	5,00
528	99,00	1,00	1,00	4,00	642	99,00	4,00	4,00	1,00
531	99,00	1,00	1,00	2,00	643	99,00	1,00	1,00	4,00
532	3,00	5,00	4,00	3,00	646	99,00	2,00	2,00	4,00
533	99,00	1,00	1,00	4,00	647	99,00	4,00	4,00	4,00
534	99,00	1,00	1,00	5,00	651	99,00	99,00		3,00
535	99,00	2,00	2,00	4,00	654	99,00	99,00		99,00
541	99,00	99,00		4,00	655	99,00	99,00		99,00
542	99,00	1,00	1,00	4,00	661	99,00	4,00	4,00	4,00
543	4,00	4,00	4,00	4,00	662	2,00	5,00	3,50	99,00
544	2,00	99,00	2,00	99,00	663	4,00	5,00	4,50	4,00
546	99,00	4,00	4,00	99,00	664	2,00	5,00	3,50	4,00
547	3,00	5,00	4,00	99,00	681	4,00	4,00	4,00	4,00
551	2,00	99,00	2,00	2,00	682	99,00	99,00		2,00
552	99,00	2,00	2,00	4,00	691	99,00	99,00		4,00
553	5,00	4,00	4,50	99,00	693	99,00	4,00	4,00	4,00
556	99,00	99,00		4,00	694	99,00	2,00	2,00	3,00
557	99,00	1,00	1,00	4,00	695	2,00	99,00	2,00	4,00
558	99,00	2,00	2,00	99,00	696	99,00	99,00		99,00
561	1,00	4,00	2,50	3,00	1003	5,00	5,00	5,00	2,00
562	99,00	99,00		2,00	1004	99,00	99,00		4,00
566	99,00	5,00	5,00	3,00	1005	99,00	99,00		3,00
567	2,00	2,00	2,00	4,00	1006	99,00	99,00		3,00
568	99,00	2,00	2,00	99,00	1007	99,00	5,00	5,00	3,00
569	99,00	4,00	4,00	4,00	1008	99,00	5,00	5,00	4,00
581	99,00	99,00		4,00					